

18. századi tudós-világ II.

Weszprémi István (1723–1799) és orvostörténeti műve

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

I. BEVEZETÉS

1. Az egyetemes res litteraria felbomlásának kezdeteiről

A 18. század elejétől — főleg protestáns körökben — Magyarországon is egyre többen foglalkoznak a historia litterariával. Nemcsak az egyháztörténettel kapcsolatban, hanem a megsértett nemzeti becsület védelmében is. Czvittinger Dávid 1711-ben megjelent *Specimen*-jéhez mai adataink szerint a század első felében egy tucatnál több kéziratot kiegészítés keletkezett. E munkákat segítette a kibontakozó honismereti irodalom s a nagymértékben megélnkülő történeti érdeklődés.¹ A század közepétől egyre gyakoribbak a földrajzi és a témaszerinti feldolgozások. Földrajzi egységek szerint is folyt adatgyűjtés és publikálás, de az főleg egyháztörténeti keretek közt mozgott. Tudósaink mind gyakrabban fordultak egyes korszakok (pl. a reneszánsz) felé, s megindult a témakörök szerinti elkülönülés is.² Míg azonban a jog- és történetírás történetének külön feldolgozásában — az 1770-es évekig — csak kezdeményezésekről számolhatunk be, sőt több területen még külön adatgyűjtést sem figyelhetünk meg, Weszprémi István orvostörténeti munkája, a *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* színvonalas orvostörténeti munka, négy kötetben.³

Az orvostörténetnek az egységes historia litterariából való, viszonylag korai kiválását Magyarországon is az orvosi rend létevel magyarázhatjuk. Természetesen ezzel nem az alább tárgyalandó Weszprémi István érdemeit akarjuk kisebbíteni. Azt azonban észre kellett munkánk során vennünk, hogy Weszprémi műve e háttér nélkül nem válhatott volna azzá, ami. A vármegyei és a városi főorvosok nagy száma nyújtott segítséget adatgyűjtéséhez. Már a század első felében is kivették részüket a hazai viszonyok feltérképezéséből. És bár a hazai körülmények elmaradottabbak voltak, mint amit Nyugat-Európában tapasztaltak tanulmányaik során, a felvilágosodott abszolutizmus gazdasági, oktatási- és egyházpolitikája sokukat meg tudta nyerni a „népjóléti” politikának, annál is inkább, mert e poli-

1. Tarnai Andor: *A protestáns értelmiség irodalmi törekvései. = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 447–471.
2. Tarnai Andor: *A laicizálódó egyházi értelmiség — Az egyházas tudományosság alkonya — Ismeretterjesztő irodalom.* Uo. 551–576.
3. Weszprémi István: *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae I–IV.* Lipsiae—Viennae 1774—1787. Lapalji jegyzeteinkben a továbbiakban csak *Succinta*... I–IV. (I–IV. = kötetszámok, nem pars-ok.)

tikában az orvosok fontos és orvosi hivatásukkal egybeeső szerepet játszhattak. Wespzprémi István jó lelkiismerettel vállalt vezető szerepet az együttműködésben.

2. Új források Wespzprémi István munkásságához

Cikkünkben Wespzprémi István alakját szeretnénk az eddigieknél teljesebben felidézni. Két monográfiával rendelkezünk: Sükösd Mihály *Tudós Wespzprémi István (Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből)* című kötetében⁴ lendületes tollal ír, alapjában véve azonban nem tudta meggyőzővé tenni elképzeléseit. Miként az alábbiakból kiderül, munkánk során a felvilágosodásnak mi is fontos szerepet tulajdonítunk, sőt ezzel próbáljuk Wespzprémi lojalitását megokolni, eredményeink azonban mások, mint Sükösdé. Sokkal szerencsésebb kísérlet Kótay Pálé, aki a *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* kétnyelvű kiadásának első kötetéhez névtelenül írt előszavában⁵ jó érzékkel ad orvosi korrajzot, s Wespzprémi orvosi nézeteinek korszerűségét is elemzi. Wespzprémi lojalitásával azonban ő sem tud mit kezdeni.

Az utóbbi években több értékes adalékkal lett gazdagabb a Wespzprémi-ről szóló irodalom.⁶

Két alapvető szempont készített arra bennünket, hogy egy új Wespzprémi-monográfia tervével foglalkozzunk. A felvilágosodáshoz való kapcsolatáról — Sükösd alapján — az eddigi kép elhibázott. Ennél is lényegesebb azonban az, hogy az eddigi szakirodalom meglehetősen keveset foglalkozott Wespzprémi tudós kortársaival, akik orvostörténetének létrejöttében fontos szerepet játszottak.

Tervünk megvalósításához az utóbbi években közzétett adatokon kívüli új források után kellett néznünk. Elsősorban a Wespzprémi István által, ill. a hozzá írt leveleket tanulmányoztuk, amelyek sok értékes adatot tartalmaznak kapcsolataira, adatgyűjtési módszerére, kronológiai és könyvkiadási kérdésekre, s e forrásterület Wespzprémi István esetében eddig szinte érintetlen volt.⁷ További jó adatokat találtunk a Wespzprémi könyvtárából

4. Sükösd Mihály: *Tudós Wespzprémi István. (Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből.)* Bp. 1958. (Irodalomtörténeti füzetek 16.) A továbbiakban: Sükösd.
5. Wespzprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza I—IV.* Ford. Kóvári Aladár, Vida Tivadar. Bp. 1960—1970. Az első százhoz írt bevezetés az első kötetben: V—LVIII. A továbbiakban: Kótay.
6. Munkánk megfelelő helyein idézzük majd őket.
7. E levelek fontosságára először Elekes Lajos hívta fel a kutatók figyelmét. „Sajnos, hogy levelei még nincsenek gyűjteményesen kiadva, pedig igen értékes forrásmunkául szolgálnak a XVIII. század magyar szellem-történeti fejlődéshez, hiszen igen kiterjedten levelezett Béccsel, Németország több kiválóságával, van Swietennel, az Oroszországba kiszármazott Paeken Kristóffal[!], Kollárral, Prayval, Perlitzyvel stb.” (*Orvosok és Gyógyszerészek Lapja*, Debrecen, 1938. 4. sz. 95. l.) Újabban V. Windisch Éva (*Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963—1964.* Bp. 1966. 170. l.) és Tarnai Andor (*Irodalomtörténeti Közlemények 1957.* 547. l.) mutatott rá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, Wespzprémihez írt levelek nagy forrásértékére.

származó kötetekben, amelyek az Országos Széchényi Könyvtárban és a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában kerültek kezünkbe.

*

Weszprémi István levelezéséből általunk ismert, cikkünkben felhasznált levelek:

Weszprémi István levelei az alábbiakhoz:

- Báthory Gábor — 1798. 1 db⁸
- Blumenbach, Johann Friedrich — 1799. 1 db⁹
- Benkő József — 1779. 1 db¹⁰
- Cornides Dániel — 1769—1786. 17 db¹¹
- Czirbesz Jónás András — 1769—1787. 15 db¹²
- Dobai Székely Sámuel — 1769—1771. 3 db¹³
- Fischer Dániel — 1768. 1 db¹⁴
- Magyar Museum — 1791—1793. 3 db¹⁵
- Miller Jakab Ferdinánd — 1787—1795. 9 db¹⁶
- Pray György — 1775—1780. 15 db¹⁷
- Ráday Gedeon — 1769. 1 db¹⁸
- Spielenberg Pál — 1791. 1 db¹⁹

Weszprémi Istvánhoz írt levelek az alábbiaktól:

- Adler, Georg Christian — Altona, 1779. 1 db²⁰
- Ajtai Mihály — Enyed, 1769. 1 db²¹
- Baldinger, Ernst Gottfried — Jéna, 1769—1774; 3 db²²

8. Debrecen, Református Kollégium Könyvtára, R 559 (1).
9. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSZK) Fol. Lat. 3175.
10. Közölte Szabó Károly az *Erdélyi Protestáns Közlönyben* (1873. 53—54. l.).
11. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Magyar irodalmi levelezés, 4r. 156. Feldolgozását l. Sükösd. i. m. 61—66. l. — 1775—1779 közöttől 8 db az Evangélikus Országos Levéltárban (Arch. Gen. Eccl. V. 36/2. ff. 97—111.).
12. OSZK, Levelestár, Czirbesz neve alatt.
13. OSZK, Quart. Lat. 784/3. ff. 161—166.
14. Országos Levéltár, P 1287, Jankovich család levéltára, Missiles, 1687—1887. Fischer neve alatt.
15. OSZK, Quart. Hung. 1245. ff. 23, 25, 27.
16. OSZK, Quart. Lat. 781/I. Nr. 55, 58, 68, 76, 84, 86, 90, 93, 94.
17. Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kaprinai-gyűjtemény, G 116/III. Feldolgozásukat l. Durzsa Sándor: *Weszprémi István levelei Pray Györgyhez.* = *Magyar Könyvszemle*, 1957, 165—169.
18. A levél eredetije az Országos Orvostörténeti Könyvtárban található. Közölve: Kótay, i. m. XLIII. 1.
19. OSZK, Fol. Lat. 2813.
20. OSZK, Quart. Lat. 1980/II. ff. 1—2.
21. Uo. f. 4.
22. Uo. ff. 5—8.

- Bél Károly András — Lipcse, 1772—1781. 16 db²³
 Benedek Miklós — H. é. n. 1 db²⁴
 Blahó Vince — Kassa, 1778—1781. 2 db²⁵
 Breitkopf, nyomdász — Lipcse, 1774. 1 db²⁶
 Büttinghausen, Carolus — Heidelberg, 1769—1776. 11 db²⁷
 Clodius, Christianus Augustus — Lipcse, 1774. 1 db²⁸
 Cornides Dániel — Pest, 1782—1784. 2 db²⁹ + kilenc levélfogalmazvány, 1776—1779. és é. n.³⁰
 Crantz, Heinrich Nep. Johann — Bécs, 1763. 1 db³¹
 Czirbesz Jónás András — Igló, 1769—1781. 13 db³²
 Enessei György — Enese, 1793. 1 db³³
 Gyurkovits Servinszky Márk — Újvidék, 1771. 1 db³⁴
 Horányi Elek — Velence, Pest, 1769—1788. 6 db³⁵
 Hunyadi Ferenc — Debrecen, 1790 után. 2 db³⁶
 Jablonczay László — Szoboszló, 1770. 1 db³⁷
 Juhász István — Gyula, 1798. 1 db³⁸
 Katona István — Nagyszombat, 1769—1776. 4 db³⁹
 Kerchelich Baltazar Árpád — Zágráb, 1775. 1 db⁴⁰
 Kindenvatter, Johann Paul — Ulm, 1779. 1 db⁴¹
 Kollár Ádám Ferenc — Bécs, 1770. 1 db⁴²
 Koller Ignác — Veszprém, 1772. 1 db⁴³
 Kolosvári Zsigmond — Nagyenyed, 1770. 1 db⁴⁴
 Koppi Károly — Kolozsvár, 1779—1782. 2 db⁴⁵
 Kováts János — Bécs, 1769—1770. 5 db⁴⁶

23. Uo. ff. 9—31.

24. Uo. f. 32.

25. Uo. ff. 38, 40—41.

26. Uo. ff. 47—48.

27. Uo. ff. 49—70.

28. OSZK, Quart. Lat. 1980/I. f. 1.

29. Uo. ff. 2—4.

30. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Magyar irodalmi levelezés, 4r. 57/1. Nr. 33, 41 56. 58—61, és uo. 57/2. Nr. 6, 20.

31. Közölve: Crantz, H.: *Bába mesterségre tanító könyv*. Ford. Weszprémi István. Debrecen 1766. A mű előtt.

32. OSZK, Quart. Lat. 1980/I. 5—24.

33. Uo. ff. 76—78.

34. Uo. ff. 29—30.

35. Uo. ff. 31—42.

36. Uo. ff. 43—44.

37. OSZK, Fol. Lat. 3176.

38. Közölve: Kostyál István: *Juhász István levele Weszprémi Istvánhoz*. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967, 327—329.

39. OSZK, Quart. Lat. 1980/I. ff. 45—51.

40. Uo. ff. 52—53.

41. Uo. f. 54.

42. Uo. ff. 55—56.

43. Uo. ff. 57—58.

44. Uo. ff. 59—60.

45. Uo. ff. 61—64.

46. Uo. ff. 65—73.

- Kováts Pál — H. n. 1776 után. 1 db⁴⁷
 Mallyó József — Mindszent, 1794. 2 db⁴⁸
 Matthiae, Georg — Göttingen, 1769. 1 db⁴⁹
 Osváth János malommester — H. é. n. 1 db⁵⁰
 Paecken Keresztély — Szentpétervár, 1769—1775. 2 db⁵¹
 Perliczi János Dániel — Losonc-Apátfalva, 1768—1777. 4 db⁵²
 Pétzeli József — Komárom, 1791. 1 db⁵³
 Pray György — Pozsony, Buda, 1775—1780. 9 db⁵⁴
 Retteghegy György — Magyaroköblös, 1769—1770. 3 db⁵⁵
 Roskoványi István — Marosvásárhely, 1773. 1 db⁵⁶
 Schönvisner István — Buda, 1781. 2 db⁵⁷
 Sinai Miklós — Debrecen, 1781, 2 db⁵⁸
 Störck, Anton — Bécs, 1776. 1 db⁵⁹
 Van Swieten, Gerard — 1759—1770. 7 db⁶⁰
 Torkos József — Sopron, 1775—1781. 2 db⁶¹
 Tuba Sándor — Pozsony, 1769. 1 db⁶²
 Vécsey János — Debrecen?, töredék⁶³
 Wagner Károly — Szeben, 1785—1786. 4 db⁶⁴
 Zalányi Péter — Szeben, 1769. 1 db⁶⁵
 Névtelen — Frankfurt ad Viadrum, 1776. 1 db⁶⁶

Feldolgozásunkban nem törekedtünk teljességre. Terjedelmi okok miatt pl. szinte teljesen mellőzzük a korrajzot, az arra kíváncsi olvasónak a cik-künk elején idézett szakirodalmat ajánljuk. Hasonló okok kényszerítették arra bennünket, hogy néhány fejezünkben csak elnagyolt képet nyújtsunk. Tudatában vagyunk annak, hogy — főleg orvostörténeti és filozófiatörténeti ismereteink hiányosságai, továbbá néhány ponton a viszonylag kevés forrás

47. Uo. ff. 74—75.

48. Uo. ff. 79—82.

49. Uo. ff. 83—84.

50. OSZK, Fol. Lat. 3176. f. 17.

51. OSZK, Quart. Lat. 1980/I. ff. 25—28.

52. Uo. ff. 87—112. Feldolgozását l. Szelestei N. László: *Perliczi János Dániel. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* Bp. 1980. 407—437

53. OSZK, Quart. Lat. 1980/I. f. 85.

54. Uo. ff. 113—129.

55. Uo. ff. 130—134.

56. Uo. ff. 135—136.

57. Uo. ff. 137—140.

58. Uo. ff. 141—143.

59. Uo. ff. 144—145.

60. Uo. ff. 168—176. Az eredeti levelek közül hiányzik az 1763. február 18-án írt. Ez külön is megjelent: Crantz, H.: *Bába mesterségre tanító könyv.* Ford. Weszprémi István. Debrecen 1766. A mű előtt. — Valamennyi levél kiadása: *Succinta...* IV. 438—442.

61. OSZK, Quart. Lat. 1980/I. ff. 146—152.

62. Uo. ff. 153—154.

63. Uo. f. 177.

64. Uo. ff. 157—165.

65. Uo. 155—156.

66. OSZK, Quart. Lat. 1980/II. f. 3.

miatt — az általunk rajzolt Weszprémi-kép sem lesz teljes. A levelek esetében azért soroltuk fel mégis névszerint valamennyit, hogy az illetékesek figyelmét ismételten felhívjuk a további kutatásokkal még teljesebbé tehető levelezés kiadásának a fontosságára, hogy „orvostörténetírásunk atyjá”-nak tudományos módszerét, annak alaposságát minél inkább megközelítsük, egyúttal pedig munkánkban csökkentsük a lapalji jegyzetek számát. A levelezésből mi most elsősorban azokat az adatokat dolgozzuk fel, amelyek az orvoséletrajzok megírásának módszerére és a kiadás körülményeire vonatkoznak.

II. WESZPRÉMI ISTVÁN ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Tanulói évek

1723. augusztus 23-án született Weszprémben, Csanádi István és Bíró Zsuzsanna fiaként. 1732-től Pápán, 1739-től Sopronban tanult. 1741 nyarán írta be nevét a debreceni kollégium anyakönyvébe. 1743 elejétől októberéig azonban Besztercebányán időzött. Debrecenben, ahol egy évtizedig a kollégium diákja volt, tanárai között találjuk Maróthi Györgyöt, Hatvani Istvánt, Szilágyi Sámuelét. A diákok közt előbb praeceptor oratoriae, aztán bibliothecarius (1747—1751), majd 1751 közepétől senior.

Két kéziratával rendelkezünk ebből az időből. 1748-ban készítette el Szilágyi Tönkö Márton életrajzát, amely történeti érdeklődésének korai bizonyítéka. Az életrajz összeállításánál nemcsak írott forrásokat használt fel, hanem Szilágyi Tönkö Márton János nevű fiától (aki atyjához hasonlóan Debrecenben volt professzor) kapott személyes információkat is.⁶⁷

1749-ben franciából magyarra fordította Daniel Superville katekizmusát.⁶⁸ A fordítást később önéletrajzában is megemlíti. Ez a tény, továbbá a sajátkezű, szépen letisztázott kézirat valószínűsíti, hogy e művet már kiadásra szánta.

1752 tavaszán „in subsidiis itineris academici” 60 forintot kapott az iskolai tanácstól, 72-t a seniori pénztárból. Nyugati „bujdosása” előtt három hónapot Bécsben töltött. Ekkor és itt két műve jelent meg. *A magyarországi keresztyén királyoknak históriája* című verses munka, valamint a Mária Terézia nevére írt hat anagrammjá⁶⁹ alapján Weszprémi a bécsi

67. A debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található kézirat jelzete: F 300(22). Nem Weszprémi kézírása, de a végén található névkiegészítés (S. V. → Steph. Weszprémi) valószínű sajátkezű. A kéziratról szövegközléssel együtt lásd Tóth Béla: *Weszprémi István első életrajzi munkája. Szilágyi (Sylvanus) Tönkö Márton élete.* = *A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IV.* Debrecen 1977. 161—169.

68. Sajátkezű kézírata az OSZK-ban, Quart. Hung. 329.

69. *Programma. Maria Theresia. Sex anagrammata deorum elucidationes.* Viennae 1752.

udvar feltétel nélküli híve.⁷⁰ Naplójából kiderül, hogy van Swieten tanácsai is szerepet játszhattak tanulmányútjának összeállításában.⁷¹

Zürichben Conrad Gessnert hallgatta. 1753-ban az utrechti egyetemre iratkozott be. Ebben az évben tiltotta meg Mária Terézia Debrecen városának, hogy az a kollégiumot támogassa, mire az Svájc, Hollandia és Anglia segítségét kérte. Az angliai segélygyűjtő-akciót Weszprémi kezdte meg, kétszer is áthajózván Angliába.⁷² Oxfordban és Cambridge-ben tanulmányai mellett átböngészte az ottani egyetemek nyilvános- és a kollégiumok magánkönyvtárait. Londonban másfél évig tartózkodott. William Smellie vezetésével szülészetet tanult. A himlőoltó kórházakban a járványok elleni védekezést tanulmányozta. 1754-ben Jacob Burges himlőoltásról szóló művét latinra fordította angolból,⁷³ 1755-ben pedig megjelent a *Tentamen de inoculanda peste* c. műve,⁷⁴ amely Európa-szerte híressé tette nevét. Már ebben a munkájában felmerül, hogy Magyarországon mennyire fontos volna a védőoltás. A sok betelepülő miatt ugyanis nagyon gyakoriak a ragályos betegségek.

Ugyancsak 1755-ből származik nyomtatásra előkészített, de ki nem adott latin nyelvű műve a Holberg-i módszerrel sikeresen meggyógyított részeges asszonyról.⁷⁵

Közben kíváncsian ismerkedett az új áramlatokkal, sőt magyarra fordította William Kenricknek Ontologos álnéven a lélek halandóságáról megjelentetett művét,⁷⁶ a fordítást azonban később, 1767-ben, elégette.

1756-ban, Utrechthe való visszatérésekor megszerezte az orvostudományi címet.⁷⁷ 1757 elején tért haza Magyarországra.

70. 1740-ben, még soproni diák korában Károly császár halálára írt verset, mely Vergilius IV. eclogájára rájátszva már a későbbi József császárt is éltette. A vers kiadása: *Pannoniae luctus*. Pozsony 1799. 56–57.

71. Weszprémi naplójáról: Lofthouse, David: *The road to life. Philosophical Transactions*, Oxford, 1953, 648–681. — Sükösd Mihály: *Weszprémi István naplója*. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1956, 322–324. — Uő.: *Tudós Weszprémi István*. Bp. 1958. 22–35.

72. Vö. Révész Imre: *Sinai Miklós élete és kora*. Bp. 1959. 47. 1. és 56. lapon 7. sz. jegyzet.

73. *Succinta... I.* 202–207. Opera inedita, I. sz. (Weszprémi életrajza egyes kiadásokban nem szerepel! Vö. a II/3/b/cc. fejezetünkkel.)

74. London, 1755.

75. Sajátkezű kézirata a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában, Q 292(6). A latin nyelvű mű magyarra fordítását l. Vida Tivadar: *A fiatal Weszprémi István adaléka az alkoholizmus gyógyításának történetéhez*. = *Orvostörténeti Közlemények* 81, 1977, 111–122.

76. *Succinta... I.* Weszprémi önéletrajzában. Opera inedita, 4. sz. (Vö. a 73. sz. jegyzettel.) Sükösd monográfiájában (33. l.) és nyomában Kótay is (i. m. XXIV. l.) a művet önkényesen Weszprémi önálló filozófiai művének tulajdonítja. Módos László *Weszprémi és a The grand Question* címmel a *Theologiai Szemlé*ben írt recenziójában (1960, 117–119.) felhívta a figyelmet Sükösd felületes eljárására, s megemlíti azt is, hogy Weszprémi a mű eredeti, angol változatát nemcsak hogy megőrizte, hanem 1775-ben kölcsönözte is. Kenrick e művet a rá való felelettel együtt adta ki 1751-ben, s a canterbury-i érseknek ajánlotta. Sükösd monográfiáját alapos bírálatban részesítette Tarnai Andor is (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959, 547–549).

77. Orvosavató értekezése: *Disputatio inauguralis medica sistens observationes medicas*. Utrecht 1756. Szövegét Albrecht Haller is felvette az *Elementa physiologiae corporis humani VI.* kötetébe (Lausanne 1768.).

2. Orvosi működése és a bécsi udvarral való kapcsolata 1770 előtt

Hazatérése után Pozsonyban a helytartótanács egészségügyi tanácsosa, Perbegg József Károly előtt szakmai vizsgát tett, amely Mária Terézia még friss rendelete értelmében feltétele volt annak, hogy városi vagy vármegyei orvos lehessen. 1757-ben Debrecen város meg is választotta orvosának. Mária Terézia engedélyezésében az alábbiakat is olvashatjuk: „... cselekedetei és viselt dolgai titokban megfigyelendő, orvosi gyakorlatában pedig a fennálló rend szigorú betartására utasíttassék.”⁷⁸ A megjegyzés oka valószínű az, hogy az udvar is tudomást szerzett arról, hogy a protestáns ifjú angliai tartózkodása során materialista nézeteket ismert meg. E feltevést erősíti az, hogy később, önmagát is tisztázandó, fontosnak tartotta nyilvánosan elégetni a „vallástalan és pokol tüzeire méltó fordítást”, s e könyvégetést közzé is tette önéletrajzában.

1760-ban Kolozsvárott jelent meg *A kisedd gyermekeknek nevelésekről való oktatás*. E műve jól beleilleszkedik kortársainak hasonló típusú, felvilágosító művei közé. „A házi cselédes gazdáknak javokra és hasznokra” megjelentetett ismeretterjesztő művek elszaporodását ösztönözte a központi hatalom politikája is. Már III. Károly uralkodása alatt megkezdődött a bécsi udvar ún. „népjóléti” programja, amelynek során orvosi és gyógyszerári hálózat épült ki az országban. Különösen 1740 körül jelent meg sok munka magyarul, a pestis ellen.⁷⁹

Weszprémi műve tudatos felvilágosító munka. Mikor van Swieten annak Bécsbe küldött kéziratát 1759-ben elolvasta (bár magyarul csak keveset tudott), az alábbiakat írta Weszpréminek: „E kis műnek olyan nagy a haszna, hogy megérdemli a közzétételt. Igaz, könnyebben csavarod ki Hercules kezéből a buzogányt, mint az asszonyoktól előítéleteiket. Mindamellett remélhető, hogy legalább az okosabbak meghátrálnak, és a családapák megtanulják, hogyan kell tekintélyükkel védelmükbe venni azt, ami hasznos.” 1760. elején megengedte van Swieten, hogy a fent idézett levelét Weszprémi kötete elé nyomtattassa.

„Minden oskolai igéket és tekervényes okoskodásokat félre tettem, világosan kívántam szólani azért, hogy innen mindenek épületet vehessenek egyaránt.” A műnek az udvari népjóléti politika irányába esése kétségtelen. Még fokozottabban megállapítható ez a fenti oktatáshoz csatolt *Az egészségnek fenntartása és a hosszú életnek megnyerésére tartozó szükséges regulák* c. részen. Hogy e fejezetet helyesen értékelhessük, szükségesnek látszik néhány szót szólni annak műfajáról. A regula-műfaj e formája a század első felében teljesen meghódította a közönséget. Kalendáriumaink asztrológiai jelentéseiben vagy toldalékjaiban évente több tízezres példányban kerültek kétes tanácsok a nép közé. Ám szerepük káros voltát az udvar

78. Országos Levéltár, Acta sanit. negot. mand. reg. 1757. márc. 4. — Idézi Sükösd i. m. 35. l.

79. E felvilágosító, magyar nyelvű művek különösen az 1730-as évek végétől szaporodtak el. Perliczi János Dániel, Madai Dávid Sámuel, Gömöri Dávid, Miskolczi Ferenc, Buzinkai György, Neuhold János Jakab nevét említhetjük példaként a *Succinta*... I. kötetéből.

a század második felében már nem tűrte tovább. Mária Terézia 1756-ban kiadott rendelete értelmében meghagyandó a könyvnyomdászoknak, hogy a kiadandó naptárakba erkölcsromboló történeteket, továbbá az érvágásra, orvosságvételre, haj- és körömvágásra, szerencsés és szerencsétlen napokra vonatkozó haszontalan és alaptalan megjegyzéseket és figyelmeztetéseket a naptárakba nem iktathatnak be.⁸⁰ Hogy mennyire hiányolhatták az olvasók e regulákat, bizonyítja, hogy pl. a győri Streibig-nyomda még egy évtized múlva is magyarázkodik kihagyásuk miatt.⁸¹

Weszprémi regulái ezt az úrt próbálták betölteni. Azt hisszük, nem alaptalan a feltevésünk, hogy a központi intézkedésnek közvetlen szerepe lehetett megírásukban. Naptárakba való bekerülésükről, vagy ponyván való árusításukról azonban nincs tudomásunk.

Orvosi teendőinek ellátása mellett kifejtett tudományos tevékenysége is egybeesett az udvar egészségügyi politikájával. A bécsi felvilágosult abszolutizmus központi figurája, van Swieten, a reformok tervezője és végrehajtója, Mária Terézia tanácsadója 1763-ban azt ajánlotta neki, hogy fordítsa magyarra Heinrich Crantz *Bábakönyvét*. „Néhány éve magam beszéltem rá Crantz urat, aki a szülésetet tanította, hogy írjon róla [ti. a szülésetről] rövid értekezést, mely ugyan nagyságát tekintve kicsi, de tele hasznos tanácsokkal, és elsősorban a szülésetnök oktatására alkalmas. Nagy hasznot hajtana, ha ezt a német könyvecskét lefordítanák a ti nyelvekre.”

1766-ban Debrecenben jelentette meg Weszprémi a fordítást, amely az első magyar nyelvű bábakönyv. Műve előtt közölte van Swieten fentebb idézett levelét, sőt Crantznak hozzá intézett levelét is, mely szintén 1763-ban kelt. „... primus eris in Hungaria, qui facem praetendat, ut primus fui in Austria.” Az átdolgozáshoz is hozzájárult e levélben Crantz, s már előre megmondja, hogy a császárnőnek is kedvére lesz a fordítás.⁸²

A *Bábakönyv* egy-egy példányát van Swieten a szerző nevében átadta a császárnak és a császárnőnek is. Mária Terézia gyémántokkal díszített aranyéremmel ajándékozta meg Weszprémit, amely „tanúsítja, hogy nagyon tetszett nekik mind a kisdedeknek nevelésekről írt könyvecskéd, mind pedig annak a hasznos könyvnek honi nyelvre történt fordítása” [ti. a *Bábakönyv*] — írja van Swieten.

Két év múlva, 1768-ban Edward Wood népszerű hittankönyve *Gazdaember könyvecskéje* címmel jelent meg Weszprémi fordításában.⁸³ E mű hangneme a 18. században nagy példányszámban megjelentetett pietista kiadványokéval rokon. A fordítás indítékait nem ismerjük. Ebben az időben égette el Angliában keletkezett, materialista tanokat tartalmazó for-

80. A rendelet 1756. január 22-én kelt. Vö. Schermann Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon*. Bp. 1928. 33. l. (A század elején még Köleséri Sámuel regulái a színvonalas orvosi ismeretterjesztés szép példája a kolozsvári kalendáriumokban. Vö. *Succinta*... II. 28–32. l.)

81. Streibig magyar és német nyelvű kalendáriumaiiban a címlap verzőjén közli, hogy Mária Terézia rendeletének „alá vetvén magamat ... e részeket elhagytam”.

82. Nem arról van tehát itt szó, hogy van Swieten és H. Crantz előszót írtak Weszprémi fordításához, miként azt a szakirodalom állítja (Sükösd i. m. 41. l. és Kótay i. m. XXIX. l.)

83. Szeben 1768.

dítását. Véleményünk szerint ekkorra már megszűnt e tanok újdonsága, szerzőnk Isten-hitéhez, vallásosságához semmi kétség nem férhet. Ezt támasztják alá a magánéletében végbement változásokkal kapcsolatos kéziratok.

1761-ben vette feleségül Kapros Évát, akivel öt esztendő és két hónapot élt együtt, s akitől három gyermeke született. Az elsőszülött Zsuzsanna két hetet élt. 1765-ban, felesége halálakor Imre nevű fia négy hónapos, István pedig a harmadik esztendőben van.⁸⁴ 1766 júliusában újra megnősült, e házasságából származó Ilona és Pál nevű gyermekei is korán elhunytak. 1770-ben meghalt az első házasságából született István. Három — második házasságából született — lány érte meg a felnőtt kort. Egy könyvtárából származó kötet végére sajátkezűleg írta be az alább közölt három epitáfiumot.⁸⁵

84. A Kapros Éva halálára, 1765. Szent Mihály havának 23. napján írt *Szomorú halotti versek* pontos helyzetképet ad házasságuk történetéről.

85. Debrecen, Református Kollégium Könyvtára, Q 1485. A kötet végén.

Epitaphium

Itt tette-le, mint föld' Porát,
Gyenge Testének sátorát
Kisdéd Weszprémi Susánna.

Napja kinek virradtára
Alig indult, már nyugtára
Borult: gyászt hagyott utánna.

Mint a' Kertbeli szép virág,
Meilyet a' féreg ha meg-rág,
Semmivé lesz, ez is megholt.

A' Halálnak mérges keze,
Miképpen hozzá férkeze,
Noha virágnál kedvesb volt.

Boldog Asszony havának 26. napján 1762.

Weszprémi Ilona Epitaphiuma

Be-köszönték ez Világra!
Nem tetszik ez: jobb országra
Hív Jézusom, hozzá megyek.

Elég Világ, hogy láttalak,
Öt hónapig próbáltalak,
Jajt 's bajt adtál, 's úgy fizettél.

Vale, Világ! haza megyek.
Öröm van ott, jobb ott legyek.
Testem nálad ám maradgyon.

Lelkem vigad az Egekben,
Jertek-el mind a' Mennyekben.
Siess édes Atyám 's Anyám!

Megholt 1769dik Eszt. 17. Mart.

Egyéb orvosi értekezéseinek tárgyalását e helyen mellőzzük, ő maga a *Succinta* IV. kötetében hármát említ meg közülük.⁸⁵ Tudomásunk szerint e műveket nem értékelték még a szakemberek sem.

1770. május 18-án József császár Debrecenben fogadta Weszprémi Istvánt, aki a találkozáson lezajlott beszélgetést megörökítette, sőt elküldte Baldingernek, aki nyomtatásban is kiadta.⁸⁷ A beszélgetés hangneme híven tükrözi Weszprémi felfogását. A császár érdeklődik a debreceni szülészeti gyakorlatról, a védőoltásokról. Szerzőnket a szülő nők szégyenlőssége akadályozta az előbbiben, az utóbbit pedig a városi előljáróság nem engedélyezte. Felidézték a *Bábakönyvet* és az azért kapott érmet. Weszprémi előtt e beszélgetés alapján felcsillanhatott volna a remény, hogy pl. a város által tiltott himlőoltásokat ezentúl alkalmazhatja.

Ám Weszprémi, bár még közel három évtizedig él és sokat publikál, ezentúl már csak történeti témájú köteteket és cikkeket ír.

Itt fekszik
Weszprémi Istvánka,
a' ki így szoll:

Hét esztendőkre sem tölthetem életemet,
Láthatták mindenek kellő szépségemet,
Míg nem a Himlőnek tüze tetemimet
Hét napokig süté 's megfőzé testemet.

Halál ellen látod nem használ Doctorság,
Fű, 's fa, értz és földből készített orvosság,
Nem használ itt semmit emberi okosság,
Példám bizonyítja: minden mulandóság.

Ha épség, vagy szépség kellett volna, volt itt.
Ha pénz és tehetség, kevés az is volt itt.
Orvos Doktori ész használt volna, volt itt.
De halál ezekre ládd, nem halgatott itt.

Jól van. Veszsz itt Világ, én fényességedet
Nem kívánom többé, bírd dicsőségedet:
Jézusom! add nékem várt örökségedet:
Jobb ott, hozzád megyek, nyújtsd ki kezeidet.

Született 1763dik Eszt. 13. Maj.
Meholt 1770dik Eszt. 27. Február

86. 435. l.

87. Baldinger, E. G.: *Biographien jetzlebendiger Aerzte und Naturforscher I/4*. Jena, 1772. 172–180. l. A beszélgetés egyik szövegváltozatát latinul és magyar fordításban is közölte Ember Ernő: *Weszprémi István beszélgetése II. József császárral* c. cikkében (*Könyv és Könyvtár XI*, Debrecen, 1977. 71–83.). Ember a debreceni Református Kollégium Könyvtárának R 790a jelzetű kéziratát használta. A Baldinger által közölt szövegváltozat az OSZK-ban található, Weszprémi sajátkezü kéziratával egyezik (Jelzete: Quart. Lat. 1985.). Ez utóbbihoz hasonló a debreceni második példány (Jelzete azonos az elsőével).

3. *A Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*

a) *Adatgyűjtés az orvoséletrajzok első százának elkészültéig*

Weszprémi első biográfiai művéről, amelyet még a debreceni kollégium diákjaként 1748-ban írt, fentebb már szóltunk. Orvoséletrajzai között azonban egyéb korábbi adatgyűjtő tevékenységét is említi. Pl. még gyermekkorában lemásolta a győri székesegyház egy feliratát.⁸⁸ Angliai tartózkodása során pedig Janus Pannonius egy korai kiadásából írta ki az orvoslással kapcsolatos verssorokat.⁸⁹

Először azonban csak 1766-ban értesülünk tervéről: Bod Péter *Magyar Athenásában* így ír: „Segéllye az Isten, hogy amint ígerte, a Magyar Nemzetben élt orvos Doktoroknak életeket is kidolgozván, bocsáthassa . . . világra.”⁹⁰ Az ígéret megvalósítását Bod nyilván segítette is, ezt bizonyítja az a kötet, amelyet 1768 májusában küldött neki.⁹¹

Mivel az eddigi szakirodalom Weszprémi levelezéséből pusztán egy-egy Rádayhoz és Benkőhöz írtat, továbbá a Cornides Dániellel és Pray Györggyel folytatott (nem teljes) levelezést ismeri, fontosnak tartjuk, hogy a fennmaradt s számunkra hozzáférhető levelek segítségével Weszprémi munkamódszerét rekonstruáljuk.

Gustav Philipp Zwinger professzor 1766. november 8-án keltezett levelében ígerte meg a bázeli egyetemen 1576—1759 között orvosi tanulmányokkal foglalkozó magyarok neveinek elküldését. Carolus Büttinghausen 1767 november 30-án Heidelbergből üdvözölte Weszprémi tervét: „De opere, quod moliris Vir clarissime, omnibus, quibus litterae curae cordique sunt, impense gratulor. Habemus jam Bartholinum de Medicis Danis,⁹² sed et habebimus Historiam Medicorum Hungariae.” Ugyanebben a levelében közölte azt is, hogy tudóstársaitól adatokat kért, s majd elküldi azokat Debrecenbe. „Ceterum bona tua cum venia, viris eruditis publice tuum de Medicis Hungaricis illustrandis consilium exposui, variorumque hoc ratione exspecto symbolas, tecum postea communicandas.” Nemcsak ígért, hanem egy évtizedig küldöztette is az adatokat. Az első, ma is meglévő, *Nonnulli Medici Hungarici* címet viselő négyleveles küldeményt Weszprémi 1768. július 16-án kapta meg. 1769. szeptember 23-án már arról számolt be Büttinghausen, hogy a *Jenaische Zeitungen von Gelehrten Sachen* közzétette Weszprémi tervét,⁹³ s azt is, hogy Baldingerhez küldjék a tudósok az adatokat, aki majd továbbítja azokat.

1767. december elsején írt először Weszprémi Perliczi János Dániel Nógrád vármegyei főorvosnak Losonc-Apátfalvára, aki 1768. január 25-én

88. *Succinta* . . . II. 75. l.

89. *Succinta* . . . II. 157. l.

90. 328. l.

91. Debrecen, Református Kollégium Könyvtára, Q.1484(14). (Schuller, Jo. Georgius: *De morbo Hungarico hagymáz*. Halle 1726.)

92. Bartolinus, Thomas: *De medicina Danorum domestica dissertationes X. Cum ejusdem vindiciis et additamentis*. Hafniae 1666.

93. 1769. 400. l.

keltezett levelében nemcsak részletes önéletrajzot küld (benne közli pl. van Swietentől 1752-ben kapott levelének a szövegét is), hanem apósáról, Moller Ottó Károlyról, s a Rákóczi-szabadságharc — miként ő írja: „a kurutzság”) többi orvosáról is megemlékezik. Nagyon helyesli, „hogy ennek előtte, mint most, ezem háladatlan hazánkban fáradozó medikusoknak emlékeztetít feledékenségből kivonni s neveiknek fenntartásában” dolgozik Weszprémi. Több esetben írt a még élő örökösöknek (pl. Moller Gottfriednek, vagy Hellenbach János Gottfried unokáinak). Következő ismert levele ugyanezen év október 19-én kelt, s néhány új adatot tartalmaz, főként Hellenbachról.⁹⁴

1768. március 22-én írt levelében Riederer professzor⁹⁵ az altorfi akadémián 1692–1751 közt orvoslást tanuló magyar diákok névsorát küldte szerzőknek.

1768 augusztusában fordult Fischer Károlyhoz, akitől saját és atyja, Fischer Dániel életrajzát kérte. „Historiam Medicorum Hungariae concinnare meditor, Virorum optume; ab aliquot retro annis in colligendis, pertinentibus in eam rem monumentis, ea qua fieri potest, diligentia desudo: te quoque majorem in modum submissem rogo, immo per communia reipublicae litterariae sacra obtestor...” Fischer Dániel általa ismert műveit is felsorolja a levélben. Az *Epistola invitatoria Eruditis Pannoniae dicata* című csak kéziratban van meg neki, szeretné a nyomtatott kiadást megkapni. Rotaridesnél olvasta, hogy kiadták. Kéri, hogy egyéb felsorolt műveivel együtt ezt is küldje el. S jellegzetes fordulattal ígéri, hogy visszaküldi: „sanctissime polliceor me tibi propediem remissurum”. Fischer Dániel *Felhívás*-át ritkasága és témája miatt ismertette is Weszprémi annak művei között a *Centuria* első kötetében.⁹⁶ Fischer Károly válaszlevelét nem ismerjük, a három Fischer-testvér közül egyik sem került be később sem Weszprémi életrajzai közé, csak a kötetek végén levő felsorolásokban találkozunk nevükkel. Egyébként Weszprémi levelében még egy jellegzetes, „első-leveles” kéréformula szerepel: „Iterum ac tertio majorem in modum te rogo, celebratissimi tanti viri curriculum vitae in modum Czvittingerium⁹⁷ concinnatum mecum communicare dignabere”.

A levélben említett respublica litteraria létét Magyarországon ebben az időben csak a magánlevelezés biztosította, s mint alább is látjuk majd, ebben az időben a vallásfelekezeti hovatartozás már nem gátolta e kapcsolatokat. Folyóiratok, központi tudományos intézmények még nem voltak, a nagyszombati egyetem a jezsuiták kezében volt, s csak 1769-ben bővült orvosi karral — a protestánsok kizárásával. Az „in modum Czvittingerum” az ebben az időben írt Weszprémi-levelekben nagyon gyakran szerepel. Az idézett levél azon része, hogy már néhány éve gyűjti az anyagot, megerősíti Bod Péter fentebbi állítását, s óvatos feltételezések szerint is legalább az

94. Perliczi leveleinek feldolgozásáról l. az 52. sz. jegyzetet.

95. Johann Bartholomäus Riederer professzor egyháztörténeti műveiben sok magyar adatot közölt, más magyar tudósokkal is levelezett.

96. *Succinta*... I. 45–46. l. Vö. Tarnai Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve*. = *Magyar Könyvszemle*, 1956, 32–49.

97. Czvittinger Dávid: *Specimen Hungariae literatae*. Francofurti et Lipsiae 1711.

1760-es évek elejéig visszahelyezhetjük Wespzprémi tervének megszületését.

1769-ből tizenegy új levelezőpartnert ismerünk. Az első leveleket nagyrészt azonos szöveggel írhatta. Közülük néhányat ismerünk. Január 20-án írt Cornides Dánielnek⁹⁸ és Czirbesz Jónás Andrásnak.⁹⁹ Elmondja itt is, hogy néhány éve Magyarország és Erdély orvosainak történetén dolgozik, s támogatásukat kéri. Cornidestól „mindazt, amit a honi orvosok történetének világosságra hozásához és teljessé tételéhez tartozónak” vél az, Czirbesztől pedig konkrét könyveket és adatokat, így a Godofredus Schwartius által szerzett curriculum vitae-t. Szentül ígéri, hogy visszaküldi a kötetet. A 16. századi rosznyói David Grünblattról¹⁰¹ is szeretne adatokat kapni, talán a jelenlegi bányainspektor (szintén Grünblatt) az ő leszármazottja, s segíteni tud. A május 12-i levélben Czirbesz megígéri, hogy rendszeresen küld adatokat. Gotthardt, lőcsei rektor¹⁰² már korábban közölte Wespzprémivel Brewer dissertatióját.¹⁰³ A maga tevékenységéről azt írta, hogy hat évvel korábban kezdte kialakítani a *Nummophilacium Hungarico-Transilvanicum et musuem naturae*-t.¹⁰⁴ Wespzprémi is megígérte, hogy segítséget nyújt majd e munkához. A levelezés így kölcsönös érdekűvé vált. A rosznyói Grünblatt ügyében negatív Czirbesz válasza. Az augusztus 6-án útnak indított Dudits-kötetet október 10-én küldte vissza Wespzprémi. Kísérőlevelében a balatoni kecskekörmök eredetéről¹⁰⁵ és a szék-sóról ír érdekesen. Debrecenben kevés embernek van numizmatikai gyűjteménye, s azok sem készülések.¹⁰⁶ Türelmetlenül várja egyébként Samuel Hambachertől annak saját, és atyjáról írt életrajzát.

Ráday Gedeonhoz január 22-én fordult segítségért „in modum Czwittingerianum vagy is inkább Boernerianum”¹⁰⁷ írandó művéhez. Dobai

98. A levél címzése: Andreae (!) Cornides.

99. A levél címzése: Jonae Czirbisz(!).

100. Dudith, Andreas: *Orationes quinque... Praefatus est et Dissertationem de vita ac scriptis Andreae Dudithii adjecit Lorandus Samuely* (=Godofredus Schwartius). Halle 1743.

101. Alakja Wespzprémínél kidolgozatlan maradt, de a *Succinta...* köteteinek végén található névjegyzékekében szerepel a neve.

102. Gotthard György 1757 és 1770 között volt a lőcsi gimnázium igazgatója, aztán 1776 végéig Paulini András felső-sajói rektornál élt.

103. Vö. *Succinta...* I. 24. l. Nem tudjuk, hogy a három disputatio közül melyikről van itt szó.

104. Czirbesz Jónás András (1732–1813) evangélikus lelkész híres ásványgyűjteménye a felvidéki bányavárosokra és a Kárpátokra vonatkozott. Czirbesz a bécsi és a pozsonyi folyóiratokba éremtani és statisztikai cikkeket írt.

105. Az érdekes eredetmondát másutt közöljük.

106. Debrecenben ebben az időben egyetlen komoly gyűjtőt találhatunk e területen: Kazzay Sámuel patikust. Vö. Szelestei N. László: *A Collectio Kazzaiana. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1975–1976. Bp. 1979. 417–443.*

107. Friedrich Boerner több művét is említi orvostörténeti művében szerzőnk. Ismerteti pl. a *Memoriae professorum medicinae in Academia Wittebergensi inde a primis illius inivitias renovatae. Specimen I–II*. Wittenberg 1754–1756. c. művet. De a példaként említett mű a *Nachrichten von den vornehmsten Lebensumständen und Schriften jetzlebendiger berühmter Aerzte und Naturforscher in und ausser Deutschland I–III*. Wolfelbüttel 1748–1756.

Székely Sámuellel, a debreceniek hűséges levelezőpartnerével személyesen is ismerték egymást.¹⁰⁸ Az első fennmaradt levél azonban csak 1769. március 12-én íródott, melyben Weszprémi „Hambacher és Sonntag¹⁰⁹ uraimék életek és írásaik eránt” akart választ „Kapitány uramnak szorgalmatosága által.” A levél beszámol egy sikertelen kísérletről is. „Professzor Tsétsi Uramtól kerek választ vettem, hogy többé az efféle dolgokra már nem érkezik, amit tudott azt Bélnek,¹¹⁰ Szászkinak¹¹¹ és Bodnak megmondotta, nemhogy megköszönték volna, de ellenben szomorú jutalmát adták, nevezetesen Bod Péter a *Magyar Athenassában*, akit Tsétsi Uram harminc akasztófára méltónak ítél lenni azért, amit ott írt felőle Bod Péter Uram.”¹¹²

Georgius Matthiae¹¹³ Göttingából válaszolt június 18-án Weszprémi május 22-i levelére, melyben az tervét közölte és adatokat kért David Grünblatrról és Johannes Antonius de Cassa-ról.¹¹⁴ Ugyancsak júniusban kapott levelet Sopronból, Torkos Józseftől.¹¹⁵ Egy Londonból küldött levelet továbbít az Debrecenbe, s közli, hogy a kollégium számára való gyűjtés eredménye e rövid idő alatt már majdnem 1000 fontsterlingre nőtt. Debrecen az Angliából küldött levelekre semmi választ sem adott eddig, ezért kérték meg őt egy levélnek Weszprémihez való eljuttatására. Július 20-án Retteggy György¹¹⁶ Magyaroköblösről egyebek közt sógoráról, Aczél Gáborról és a Pápai Párizokról¹¹⁷ írt. Októberi levelében pedig más erdélyi orvosok életrajzi adatairól tájékoztatta szerzőnket. Szeptember 5-én Katona István jezsuita tanár Lippai János¹¹⁸ és Szentiványi Márton¹¹⁹ életét és mű-

108. Dobai közölte pl. Kollár Ádám 1763. évi tudós társaság-tervezetét Sinai Miklóssal, akire rábízta a Debrecenben élő, és a számba jöhető tudósok — köztük Weszprémi — beszervezését. Rajtuk kívül Dobai levelezett Hatvani Istvánnal, Kazzay Sámuellel, Varjas Jánossal, Domokos Mártonnal és Lajossal stb.
109. Johann Sonntag 1588—1589-ben késmárki rektor, majd Bártfára távozott. Vö. *Succinta... III.* 306. l.
110. Ti. Bél Mátyásnak, akinek *Notitia...* című művének adatközlői közé tartozott ifj. Tsétsi János sárospataki professzor.
111. Tomka-Szászki János (1700—1762), a pozsonyi evangélikus gimnázium történész és földrajztudós tanára szintén Bél Mátyás munkatársai közé tartozott.
112. Bod Péter *Magyar Athenassában* (312. l.) ugyanis az alábbiakat közölte Tsétsiről: „A’ Pataki Professorságból ez a’ nagy tudományú és hasznosan tanító ember ki esett még 1737-dik esztendő tájban, nem annyira irigyei és ros-z-akarói, mint a’ maga megátalkodott kemény indulatja miatt, a’ ki mástól senkitől függeni nem akart; az időtől fogva nagyobbára az Istent félő embereknek adakozásából él. Tsak igaz az, hogy a’ jó illatú fejér liliumnak is vagyon fekete árnyéka: a’ hasznos tudós emberekben-is vagyon erőtlenség, a’ mellyel mind magának ’s mind másnak küszködni kell.”
113. Georg Matthiae (1708—1773) a göttingai egyetemen könyvtáros, majd professzor.
114. Vö. *Succinta... I.* 76. és a *Succinta... I.* (bécsi változat) kiegészítésével a 219. lapon.
115. Torkos József evangélikus lelkész és iskolaigazgató Győrött, majd Sopronban (1749—1784).
116. Retteggy György (1718—1786) Doboka vármegyei alispán (1767—1771). Aczél Gábor (+1762) Szolnok vármegye főorvosa.
117. Vö. *Succinta... I.* 124—131. l.
118. Vö. *Succinta... III.* 190—204. l.
119. Szentiványi Márton (1633—1705) jezsuita tanár. *Curiosa et selectiora...* című műve kora tudományos ismereteinek összefoglalása.

veit vetette papírra s adta postára Nagyszombatban. Október végén újra írt, e levelének utóírata: „Azonban nagy köszönettel vévén hozzám küldött életének sommáját,¹²⁰ továbbra is ajánlom szíves szolgálatomat. . .”.

Ajtai Mihály¹²¹ Nagyenyedről október 21-én a Köleséri által kiadott *Tibullusról*,¹²² továbbá Blandrata Györgyről¹²³ küldött adatokat. E hónap 15-én „ad historiam medicorum Hungariae” Baldinger indította útjára Jénában segítséget hozó levelét, melyben azt is közölte, hogy az egyetem anyakönyveiből gyűjteti már a magyar orvostanhallgatók neveit. Ebben az évben Paecken Keresztély¹²⁴ is elküldte életének leírását Szenpétervárról. Mivel levelét nem kapta meg Weszprémi, november 17-én újra írt. Weszprémi nevének láttára rögtön annak Londonban kiadott *Tentamen de inoculanda peste c.* műve jutott eszébe. „Novo gaudio me cumulasti, quod scribas historiam Medicorum patriae.” Saját életrajzán kívül Gyöngyössi Pálét¹²⁵ is tartalmazza levele. Az első centuriában Weszprémi hivatkozik még Augustini Ab Hortis Sámuelnek nagyapjáról írt levelére,¹²⁶ de másoktól is — főleg Dobai Székely Sámuelről — kapott olyan adatokat, amelyeket a ma kezünkben levő levelekben hiába kerestünk.

Egyelőre abbahagyjuk a levelek tanulmányozását, s megvizsgáljuk, hogy e leveleken s az egykorú hazai res litteraria megjelent és kéziratós művein kívül melyek azok a források, amelyeket Weszprémi gyakran említ orvostörténeti művének első kötetében. Czvittinger és Bod mellett gyakran idéz egy verses művet, melyet Zablerus gimnáziumi tanár, *Memoria Medicorum Thuronensium* címmel írt. A vers 1720 körül keletkezhetett; Szinnyei életrajzi lexikonában nem említi a szerzőt. Egy Weszprémi könyvtárából származó kötetben sikerült megtalálnunk a művet. Eszerint Jacobus Zablerusról, a thoruni gimnázium magyar származású rendkívüli tanáráról van szó, a mű Thorunban jelent meg, 1717 és 1721 között.¹²⁷ Ebben a korban az ilyen jellegű összeállítások már gyakoriak. Johann Georg Lippisch 1735-ben Jénában pl. éppen a thoruni magyar tanulókról jelentetett meg egy beszédet.¹²⁸ Zablerus versének minden magyarokkal foglalkozó sorát idézte Weszprémi az alábbi orvosoknál: Spielenberger Dávid és Sámuel,¹²⁹ Schwab

120. A szóban forgó Weszprémi-önéletrajz ma is megtalálható a kalocsai Főszékes-egyházi Könyvtárban, ahol Katona István hagyatékát őrzik. Az önéletrajz nagyjából egyezik a nyomtatásban megjelenttel, apróbb különbségek azonban akadnak benne. Pl. egyes szám első személyében íródott (a megjelent harmadik személyben); atyja halála két (és nem három) évvel korábban történt stb. A kiadott és kiadatlan művek felsorolása teljesen egyezik. Nagyalakú papírra írta Weszprémi, miként a *Succinta* . . . első kötetének többi életrajzát is.

121. Ajtai A. Mihály (1704–1776) nagyenyedi tanár.

122. *Tibullus Corvinianus*. Szeben 1727.

123. *Succinta* . . . I. 20. l.

124. Uo. 123. l.

125. Uo. 60. l.

126. Uo. 9. l.

127. Zablerus, Jacobus: *Memoriam medicorum Thorunensium ex antiquis historiae Thorunensis monumentis renovare et carmine adumbrare volebat*. Thorunii, s.a., Joh. Nicolai. A példányt a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában találtuk. Jelzete: J 2317(10).

128. Lippisch, Johann Georg: *Thorunium Hungarorum litteris deditorum matrem, oratione peculiari . . . publice exponit et commendat*. Jenae 1735.

129. *Succinta* . . . I. 171. l.

Krisztián Joachim,¹³⁰ Friedel M. János,¹³¹ Paterson Hain János,¹³² Szentkereszti Dániel,¹³³ Hambach János,¹³⁴ Raymann János Ádám,¹³⁵ Moller Károly Ottó,¹³⁶ Hellenbach János Gottfried,¹³⁷ Lang Jakab Ambrus.¹³⁸

Friedrich Boerner orvostörténeti összeállításait¹³⁹ és egyéb műveit is használta szerzőnk. Madai Dávid Sámuel¹⁴⁰ és Segner János András¹⁴¹ esetében hivatkozik arra, hogy életrajzuk Boerner orvoséletrajzai közt is megtalálható. Idézett leveleiben e művet maga elé tűzött példaként említette.

Egy-egy esetben gyakran idéz egyéb orvostörténeteket is, így pl. Melchior Adamust,¹⁴² Lindenius és Merklinus műveit,¹⁴³ vagy könyvkatalógusokat, pl. *Bibliotheca Managettiana Scriptorum Medicorum*.¹⁴⁴ Igyekezett azonban mindent autopszia alapján leírni. Ha ez mégsem sikerült, akkor több levelezőpartnerétől is tájékozódott, s azok egybehangzó véleményét fogadta el. Ezt azonban mindig összevetette a már kinyomtatott kötetek adataival, elsősorban azonban a szóban forgó személy műveivel. A személyes életrajzokat és családtagokról írt adatokat nem ellenőrizte ilyen szigorúan, gyakran kényszerült azonban a kapott önéletrajzok lerövidítésére. A kiadott műveket ilyenkor is mindig látni akarta, s fontosnak tartotta a kiadatlanok felsorolását. A kapott műveket vaskos kolligátumokba kötötte, gyakran tematikus szempontok szerint. Tíz ilyen kolligátum került eddig a kezünkbe, bennük együttesen 305 mű található.¹⁴⁵ E kötetekben gyakoriak Weszprémi bejegyzései, irodalmi hivatkozásai.

Már 1768-ban papírra vetett önéletrajzában említi, hogy kiadatlan művei közt szerepel a *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae*

130. *Succinta*... III. 353. l.

131. Uo. 107. l.

132. *Succinta*... I. 131. l.

133. Uo. 182. l.

134. *Succinta*... II. 77. l.

135. *Succinta*... I. 156. l.

136. Uo. 117. l.

137. Uo. 65. l.

138. Uo. 91. l.

139. Vö. a 107. sz. jegyzettel.

140. *Succinta*... I. 101. l. Boerner, *Nachrichten*... Tom. II. 363. l.

141. *Succinta*... I. 165. l. Boerner, *Nachrichten*... Tom. I. 816. l.

142. Adamus, Melchior: *Vitae Germanorum medicorum*... Heidelberg 1620.

143. Johannes Antonius van der Linden híres holland orvos műve a *De scriptis medicis libri duo* először Amsterdamban jelent meg. 1637-ben. Abraham Merklinus által kibővített kiadása: *Lindenius renovatus*. Nürnberg 1686.

144. A híres könyvtár több értékes kötete került Magyarországra a 18. században. A felsorolt irodalom az első kötetben fordul elő. A második kötet idézi még pl. J. C. W. Moehsen: *Verzeichnis einer Sammlung von Bildnissen, gróntenteils berühmter Ärzte*... I–II. Berlin 1771. és Chr. W. Kestner: *Medizinisches Gelehrten-Lexikon*. Jena 1740. c. köteteket is.

145. Az alábbi kötetekről van szó: OSZK-ban: RMK III 395 (2. példány) — 16; 183.259 — 12. Debrecen, Református Kollégium Könyvtárában: J 2317 — 28; Q 292 — 15; Q 293 — 37; Q 1479 — 44; Q 1483 — 48; Q 1484 — 44; Q 1485 — 31 és Q 1486 — 32. (A kötőjellel kapcsolt számok a kötetben található kolligátumtagok számát mutatják.)

- 750
4. De gustu in ang. medicina sicuti Observationes Medice. Vlhajesti 1756. 4. pl. 4.
 Revisa Lautanae an. 1758. et inserta Tom. II. Dissertationum Hallensium
 rar. ad Med. Histor. et unaria. fascic. num. 226. Laudatur haec postea a Mor-
 gagni in Casibus et Perib. notor. per anast. indag. Patavii 1762. Tom. II.
 epist. 64. art. 2. item epist. 65. art. 18. et 17. item 68. art. 2. A Rud. Vogelii
 in Histor. Mass. medic. p. 288.
5. A' tuidas Gynakikal nevelésch, ol való rövid Obsessio, aellyen elöl Dand
mitlenen Sár. Holotvar. 1760. 8. pl. 64. Orandi Liptovius in Comen-
 tar. de Morb. in Sigena Nat. et medic. gely. Tom. 2. part. II. pag. 753.
 ize Libell. titulum Libris citata de observationibus: Brevi mentio educationis
 solum, in qua proponitur, qua ratione infantes ab ipso artu ad certum usque
 annum educari debeant: cui sub finem adjecta hae necessaria regula ad hui
 factu tuidon et tractum edegundon.
6. Pada mesteresre tomio Könyv. Debrecini 1766. 8. pl. 12.
 cum figg. 9.
7. Pada Ember Könyvcsöze. Cibin. 1769. 8. pl. 4.
 Opera medica.
8. Relatio de procreatione et administratione ad inoculationem Variola-
 rum necessarium. Liber Jacobi Buzet M. D. Londini an. 1754.
 edit. in Latium, Germaniam versat ex Anglia.
9. Institutiones Paterniticae Daniehis Superville, ex Bellis in Hun-
 garium translatae.
10. Mulier temulenta Holbergina melancholice felicitur uraca. Sic hypo-
 mensio in Hippusat. mang. med. n. p. 26.
11. De proventu vaginae topii et pluviae illius interioris cum de-
 scentu in eam utero, ad coram usque fere pendula, in Virgine
 XX. annor. observata, et feliciter resipuit.
12. The grand Question debated, or an Essay to prove, that the Soul of
 man is not, neither can it be immortal. The Whole found-
 ed on the arguments of Locke, Newton, Pope, Burnet, Watts
 etc. Dublin 1751. 4. pl. 10. Liber hic quum sit impius, et con-
 temptus, dignus tenebris, Assortata Translationem Anglicanum
 presentibus annis in unam argentum corjari. an. 1767.
 d. 18. Novembis.
13. Succinea Medicorum Hungariae et Transilvaniae re-
 mona. Centuria Prima. Altera et tertia, Singula
 cum suis Supplementis, et Deus vicia mea favent, Regraus
14. Examen chirurgicum, quae ex trimago Exi. Consilio Reg. Locum
 ad d. 28. Oct. an. 1764, emanato subire tenentibus omnes ad singul. in
 totidem lingue candidatis, in gratiam Societatis Chirurgorum
 Debrecensium cooptari voluerunt.
15. Tractatus de curanda fae pecorum agri Debrecinensis theoreti-
 cantibus Exi. Consilio Reg. Agrorum et Veterinariae, et Ceteris
 Exi. Consilio Regio Act. 1768. an. 1764. submisit.

*biographia. Centuria prima.*¹⁴⁶ Levelezéséből azonban egyértelműen kiderül, hogy műve csak 1769 nyarára állt össze annyira, hogy annak kiadására gondolhatott.

b) *Az orvoséletrajzok első százának kiadásáról*

aa) *Bécsben nem jelenhet meg*

Módis László A debreceni Református Kollégium tulajdonában levő Weszprémi: *Succinta*... kézirat eredetiségéről írván¹⁴⁷ megállapította, hogy az orvoséletrajzok első száza 1769-ben már készen állott, legfeljebb némi pótlás, kiegészítés került ahhoz. Sőt Weszprémi feljegyzéseiből már a második és harmadik centuria névanyagát is összeállította.¹⁴⁸

1769. szeptember végén küldte Weszprémi a *Succinta* első százának kéziratát Bécsbe. Ágense, Kováts János, a kézirattal a kezében, október 10-én megbízatása szerint van Swieten-nél járt. Erről az alábbiakat írja:

„Swieten Úr ő Nagyságának szólló Paqvétát magam vittem el és személy szerint kezében magam adtam, s hogy a dolgot circumstantialiter meg írjam illendőnek ítéltém. Tegnap három óraker hozzája menvén köszöntöttem eképpen: *Bonam diem precor Excell. Vestram Dominationem Experientissimus Dominus Stephanus Weszprémi Md. Doctor Civitatisque Debreczeniensis Ordinarius Phisicus salvere jubet Excell. Vestram Dominationem, huncqve fasciculum cum adjunctis suis per me humillime submittit.* Mongya osztán ő Nagysága mosojogva: *Sedes Tu Domine*, nem akartam leülni, de erővel maga eleibe ültetett, a levelet elolvastván, monggya: *ille Biographiam vult scribere Medicorum*, én feleltem: *Omnino Domine Excellent.* Meg nézegetvén nagygyából ismét így szóll: *Ego scio Hungaros fuisse semper viros praeclaros: scribit enim quilibet orationes inaugurales, et istae possunt conquiri in Hungaria et Transylvania. Ego lego ad censuram tantum, haec censura non indigent potest edere. Ego hac de re iudicium ferre non possum; utanna veti ismét, haec mihi perlegere non vacat, nec laboris enim copia nec aetas permittit; tanto magis autem de hoc opere ipsius iudicium meum dicere non possum, si velit, potest edere.* S utollyára ezzel botsátott el kezemben adván azon Centuriát: *Salutes ipsum meo nomine.*”

A fentiekből az tűnik ki, hogy van Swieten Weszprémi biográfiai tervei nem volt beavatva; ez a mű semmiképp sem udvari biztatásra keletkezett. Van Swieten az udvariasságon túl nem is mutat érdeklődést, sok dolgára és korára való tekintettel az életrajzok elolvasását is visszautasítja. „Ego lego ad censuram tantum” — mondja, a kéziratot megítélni nem tudja, ha Weszprémi akarja, kiadhatja. Ez a kézirat ezek szerint semmiképp sem kiadásra felküldött mű még. Ha az lett volna, akkor szóba került volna e beszélgetésnél a cenzúrázása, s az akkori előírások szerint két példányban vitte volna magával Kováts János, aki így folytatja beszámolóját:

146. A Katona Istvánhoz elküldött életrajzról l. a 120. sz. jegyzetet.

147. *Az Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 18. Bp. 1960. 162—167. l.

148. Uo. 165. l.

„Kezemenél vagyom ugyan már a Centuria, de még jó alkalmatosságom nem adatott, hogy Kollár Úr ő Nagyságának¹⁴⁹ kezében adhassam. Szombatra terminált a véle való bővebb beszélgetésre, és ekkor insinuálok ezt a munkátskát. A küldött két könyvetkét vette kedvessen és meg is köszönte. Mondottam volt akkor, hogy kézhez adtam, hogy az Úr levelével is udvarlott volna, de az én hirtelen való eljövetelem nem engedte, nem ártana úgy reménylen ha az Úr ő Nagyságának írna: caeterum már én úgy cselekszem, amint legjobb leszen.” Augusztus 8-án Weszprémi érdeklődik Baldinger *Biographiája* felől.¹⁵⁰ 19-én Kováts újabb értékes adatokat közöl a *Succinta* kéziratának sorsáról:

„8a praesentis hozzám dirigált levelét az Úrnak vettem egész kedvességgel, és mingyárt actu válaszoltam volna is reá, hanemha a megírt könyvnek keresése az időből kifogyasztott volna. Az Úr levelében specificált Biographiának első Tomusának második darabja is kijött ugyan már, de még a Bétsi Bibliopoliumokban soholis nintsen, hanem két helyen is biztattak az Új esztendőnek első hetire, ehez képest reménylen hogy rövid időn meg kaphatom, mihelyst pedig meg kapom, azonnal a tevő leszek, amit az Úr, levelében parantsolni méltóztatott. Az Úrnak általam felküldött írását ami illeti, már régen Kollár Úr ő Nagysága kezében vagyom, de még egészszen által nem olvasta, mivel sok foglalatossági vagynak, hanem említette a minapében, hogy még semmi eleiben nem akadott, amit corrigalhatott volna, vagy meg bővíthetne, de azon fog igyekezni hogy valamit ő Nagysága is conferálhasson azon munkának perfectiojára. . . . Ez a munka ő Nagyságának mondhatom valójában, igen tettzik, és nagy kívánsággal várná, ha valamikor ki nyomtattatódnék, azt mondá nem régiben is: Stimulandus ille Bonus Vir erit, ut Remp. Literariam hoc opusculum publica luce donando, iterum consoletur.”

A következő, általunk ismert Kováts-level 1770. január 23-án kelt:

„29a praeteriti anni praterlapsi datált levelét az Úrnak én vettem egész kedvességgel és eddig feleltem volna is reá, de Baldingerre várakoztam, mivel már régtől fogva Bétsben a censurán hever,¹⁵¹ de még eddig is nem jött a Bibliopoláknak Kezekben: már azért utánnok várakozni meg unván a választ tovább halogatni nem akartam.”

„10. A dolgot én közlöttem Kollár Úr ő Nagyságával és mindenekben ígéri szolgálattját, sőt az Úrnak ezen observatiojára: *Ha vajon nem állanának é ellent a Jesuiták*, ezt felelte és hogy ő Nagysága nevével meg is írjam commitalta: Deo sint grates in nostra Repub. nulla Religionis consideratio nullum discrimen *sit aliquis* Orthodoxus vel Heterodoxus in Repub. litteraria perinde est. Proinde in censuram nostram Jesuitae nullum prorsus influxum habent, unde saepissimae prodeunt libri palato ipsorum minus sapidi. Ez azért semmit nem obstal, fogja ő Nagysága recommendalni vala-

149. Kollár Ádám Ferencről I. Csóka J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma 1936.

150. Baldinger művéről l. a 87. sz. jegyzetet.

151. Azaz revízió. A revisio az országba behozott könyveket, míg a cenzúra a nyomtatásra benyújtott kéziratokat bírálta el. A korban másutt is gyakori a két kifejezés keveredése.

mellyik Bibliopolának tsak hogy még egy exemplárt kellett készíteni a Typographus számára, mivel amit censurara beadnak az ottan marad. Más módot nem látok leírásában, hanem magam hozzá fogok s le írom, úgy is még valami két hétig talán tovább is kellett Bétsben várakoznom. Ezt commendállya pedig ő Nagysága hogy leg jobb leszen in 8o majori nyomtatattatni. Ha azért praefatitot vagy valamit akar még az Úr hozzá tenni küdgye fel az Úr azt is s tégyen mindenekről rendelést, akarattya felől.”

„4o Magyar medikus Deák nintsen már mostan itten olyan forma emberséges ember akire valamit lehetne bízni kivált Protestans a többekkel pedig nem vagyok esmeretes: hanem tsakugyan vagyon itten valami Balog Sos Mihály nevű Doctor, aki már három Esztendőül fogva, miolta tudnillik Academiákról haza jött mindég itten vagyon s reménylem is hogy még tovább is itten fog maradni.¹⁵² Ezen emberséges ember tudom ha soká itten lenne fogna örömet mindenekben szolgálni az én elmenetelem után, mivel addig én mindent amit tsak töllem meg lehet örömet és szívesen véghez viszek.”

Tehát Weszprémi az orvoséletrajzok Bécsbe küldésével szerette volna megnyerni van Swieten támogatását történeti munkájához is. Ugyanakkor azt remélte, hogy ha ez sikerül, akkor nem akad fönn a cenzúrán a sok protestáns orvosdoktor (akik gyakran teológusok is) dicsérő munka. Van Swieten és Kollár is megnyugtatta, sőt Kollár tanácsaival segítette. Úgy látszik, az előbbi igazán mégsem sikerült megnyerni az ügynek.

1770. február 2-án Kováts újra ír:

„Azt íram ugyan 23a praeteriti datalt levelemben hogy magam fogom purizálni azon Biographiát Typus alá, de oly szoros írás adá magát azomban elő hogy lehetetlen lenne nekem azt akkorára el is készíteni mikorra el menni szándékozom. E véget tegnap Pázmándi Gábor Urammal¹⁵³ arra végeznék a dolgot, hogy mással irattjuk le; vagyon tudni illik ő Kegyelmének egy esmérős Medicus Deákja aki szokot pénzért írni, egy Arcusért kíván egy petákot, és így ezért fogna esni 2 fl. és 55 xr. Hogy azért a dolog jobb móddal mehessen végben, még itten létemben, az írást által adám és papirossat is adék hozzá, hogy minél hamarébb el készítvén azt tselekedgem velle a mit az Úr fog parantsolni s Kollár Úr ő Nagysága commendálni. Nem fogna azért úgy ítélem ártani ha az Úr van Swieten ő Excellentiájának is írna hogy a censurán annál hamarább által mehetne, s által menvén minél hamarább Typus alá adhatnánk. Ennek felette én úgy gondolkoztam, hogy talám jó lenne ha azon Biographia Ordine Alphabetico nyomtatódnék ki, és ugyan e véget az iratását is úgy intéztem, hogy ha az Úrnak consensusa fog ezen dologhoz járulni lehessen úgy intézni. Próbáltam Chronologiára is venni, de helyessen és jól úgy nem eshetik, mivel bizonytalan ki mikor lett Doctorrá és mikor született etc. hanem ordine alphabetico meg lehet, ami a következő Centuriakat nézi idővel propter majorem commoditatem azokat is úgy lehetne rendbe szedni: ez ugyan fog függeni az Úrnak

152. Balogh Soós Mihály győri származású orvosdoktor 1766-ban védte orvosdoktori disszertációját Utrechtben.

153. Pázmándi Gábor 1770-ben Bécsben szerzett orvosdoktori fokozatot.

böls rendelkezésétől.” „P.S. A Báldinger mégis a Censurán vagyok, de létszen gondom reá hogy mihelyt ki szabadul azonnal meg vegyem és a tevő légyek a mi az Úrnak kívánsága.”

Kollár is javasolja tehát, hogy Weszprémi írjon van Swietennek, hogy az segítse a censurán átjutni művét.¹⁵⁴ E levélből az is egyértelmű, hogy a kézirat nemcsak bevezető nélküli, hanem szóló lapokból álló, életrajzonként külön. Az azonban biztosnak látszik, hogy a szerző 100 életrajzot küldött Bécsbe. A mű címe ugyanis már 1768-ban biztosan megvolt, mégpedig a mai formájában, amint ezt a Katona Istvánhoz elküldött önéletrajz utáni művek felsorolásából kiderül. Kováts János ajánlatát helybenhagyta Weszprémi, a mű ABC-sorrendben látott napvilágot. A debreceni Református Kollégium Levéltárában található *Succinta*-kézirat is ebben a rendben íródott, de már nem tételként külön lapra, hanem folyamatosan, annak másolását tehát 1770. februárjánál korábbra nem helyezhetjük.¹⁵⁵

A február 16-án kelt Kováts-levél szerint Kollár visszautasította a neki való dedikálást, s azt tanácsolja, hogy van Swietennek ajánlja azt Weszprémi.

„Noha én azt régen tudom, hogy ő Nagysága éppen egy átalán fogva nem szokta acceptálni az ollyatén néki való Dedicatiót, mindazon által mégis fel tettem magamban hogy emígy mellesleg meg említtem meg is említettem, tamquam aliud agendo, de éppen nintsen semmi kedve hozzá, ugyan maga kérlette ha létszen é praefatioja, és kinek létszen dedicalva? s nevetve mondám azt soha sem lehetne jobban dedicalni senkinek is mint ő Nagyságának, s nem is illetve jobban senkit is mivel ő Nagysága legjobban tudgya, a Magyar Országi dolgokat, s erre mondá: *hoc ego absolute nollem, non quasi bonum istud virum contemnerem, sed aliae quo minus id fieri possit et deberet obstant reticendae rationes: sed ego svaderem dedicaret ipsi van Swietenio, et ego opus idem commendatum facerem*: ezeket így halván nem is kezdém tovább urgeálni ne modestia ipsius abuti viderer.”

Weszprémi közben a kézirat ügyében írt van Swietennek is. A február 22-én kelt válasz szerint semmi kétsége van Swietennek abban, hogy Weszprémi műve tetszeni fog a közönségnek. A bécsi censúráról nem kell félni, mert az mindig kedvez a művelteknek.¹⁵⁶

Ismerünk még egy levelet e tárgykörből, amelyet Kollár 1770. december elején keltezett. A levélben az alábbi rész számol be Weszpréminek a *Centuriáról*:

„Primam medicorum Hungariae et Transilvaniae Centuriam Tuam, Vir Excellentissime, ea cum voluptate legi, qua legere solemus scripta, quae ad artes nostras pertinent, et in quibus multa nobis adhuc ignota passim occurrere laeti conspiciamus. . . . centuriam Tuam maxima mea cum voluptate legi, et profecto dignissimam esse censeo, quae preli officio juris

154. Van Swieten szervezte újjá a bécsi censúrahivatalt 1751-ben, 1759-től e hivatal elnöke is volt. Vö. Klingenstein, Grete: *Van Swieten und die Zensur*. In: *Gerard van Swieten und seine Zeit*. Hrsg. Erna Lesky und Adam Wandruszka. Wien—Köln—Graz 1973. 93—106.

155. E kéziratot — Módis véleményével ellentétben (i. m. 163—164. l.) — nem tartjuk Weszprémi sajátkezű írásának.

156. „A censura Viennensi nihil metuendum est; favet semper eruditibus; impiis, blasphemis, impudicis metuenda tantum.”

quam primum fiat publici, ac Te non medicorum solum, inter quos iam pridem merito Tuo principem locum obtines, sed contribulium quoque meorum, Philologorum, inquam, Hungarorum inserat numero, maximo nobis decori et ornamento futurum. Haec de prima[e] Centuria[rum] editione Tua.

Scribis vero in altera epistola Tua, Vir Excellentissime, eandem Centuriam secundis abs Te curis locupletam, et plerisque locis fuisse emandatam, ac diligentia quidem qua fieri potuit maxima, iisdemque ubique observatis, ut ante fecisti, scriptoris Hungarici legibus: quod enim vero consilium Tuum ut vehementer probo laudoque, ita iam nunc cura augor vereorque, ne limae Tuae, vir praestantissime, subirasci cogar; utpote parum fortasse catae providaeque futurae, et de opusculo, diligenter elaborato, ea pariter obrasurae, quae auctori fortasse nota vulgo ac superflua esse videbantur, ac lectoribus tamen plerisque omnibus erant futura longe gratissima.

Alteram hanc Centuria[rum] Tuae editionem avidissime accerrimeque praestolor, ac simul Tibi polliceor, curaturum me esse perquam diligenter, ut eam brevi typis Vindobonensibus exscriptam in Bibliothecam Tuam inferre possis. Id autem Te etiam atque etiam oro, ut si fidei eam meae curaeque credere decreveris, bino exemplo descriptam ad me transmittas, quo Censorum Collegio celerius fieri possit satis; hic enim librariis, qui scripta nostrorum emendate exscribere queant omnino caremus, quorum vos copia laboratis. Adtestatur istud exemplar alterum a nescio quo libraro, curante Pazmandio, scriptum, ex quo, si redditum fuisset a censoribus prelo commitendum, aegerime sane certe emendata edito adornari potuisset.”

Ezek szerint Weszprémi tovább csiszolgatta művét, amelyet most már sürgetve kér Kollár (valószínű ezt az állapotot tükrözi a ma Debrecenben található *Succinta*-kézirat), s azt ígéri, hogy Bécsben kinyomtattatja, ha Weszprémi rábízza. De két példányt kér. A korábbi (Bécsben másoltatott) változat amúgyis hibákkal teli.

Ezzel meg is szakadnak ismereteink arról, hogy miért nem jelenhetett meg Bécsben e munka. Valószínűnek tűnik az alább közlendőkből, hogy nem Weszprémin múlt a bécsi megjelentetés meghiúsulása.

bb) *Lipcsében megjelenik*

1772. január elején Bél Károly András¹⁵⁷ leveléből arról értesülünk, hogy ő Weszprémi megbízására magára vállalja a lipcsei megjelentetést: „Profecto enim Liber Tuus, de quo ad me refers, eo pertinet, essemque Hungarici nominis, quod ego magni facio, indignus heres, nisi, quacumque possem ratione, eius libri editionem iuvarem. Indignum facinus, libri, ad historiam litterariam unice pertinentis, editionem impedire; sed est hic Swietenio fanaticismus, quem ego dudum novi. Tamen, noli timere! Prohibet hic partus Tuus apud nos Lipsiae, multo pulchrior, multo splendidior, quamprimum ad me miseris Manuscriptum Tuum, sed accurate, ut commode legi possit,

157. Bél Károly András (1717–1782), Bél Mátyás fia, a lipcsei akadémia és a királyi könyvtár elnöke, az *Acta Eruditorum* szerkesztője.

descriptum, imprimis si, quod reor, Hungarica aut Slavica nomina occurrunt. Translegi iam cum Typographo, qui, pro quavis phylira.

- pro primis centum exemplaribus, in charta impressoria, 3. et dimidium Florenum in charta scriptoria, 4. et dimidium Florenum
- pro reliquis centum exemplaribus, pro quilibet, in charta impressoria, 1 Florenum in charta scriptoria, 1 Florenum et dimidium,

possit, quod verum fateor, vile pretium est. Igitur iam hoc a Te peto, vir doctissime, ut me docear

1. An omnia exemplaria in charta scriptoria, an impressoria, vel an divisim imprimi velis
2. Quot exemplaria? puto 400. Tibi suffectura: nam Typographus, Vir honestissimus, plura quam Tu iusseris, quaeque Tibi mittentur omnia, non imprimet.
3. quonam mittendus liber? et per quem? aut qua occasione?

Ubi super his rebus decreveris, meque certiozem feceris, dabo operam ut sine mora imprimatur Manuscriptum; utque habeas mei in Te atque carissimam patriam meam studii documentum, ipse Correctoris munus mihi imponam, ut eo correctior liber prodeat: értem még a magyar és a tót szót.”

A levélből — és az előzményekből — arra következtetünk, hogy a mű a bécsi cenzúrán akadhatott fenn, van Swieten ezúttal nem állt ki Wespzémi mellett. „Gyalázat ennek a pusztán a historia litterariára vonatkozó könyvnek a kiadását megakadályozni, de ilyen van Swieten eszelőssége (fanaticismus), amelyet már régóta ismerek” — írja Bél, aki olvasható, hibátlan kéziratot kér Wespzémitől, közli a nyomtatási költségeket, egyúttal megkérdezi: Milyen papírra nyomtattasson? Hány példányban? „Gondolom 400 elég lesz: a nyomdász tisztességes, nem nyomtat többet, mint amennyit kérsz, és azt mind elküldi Neked.” Hová, kivel és mikor küldessenek el a kötetek? Az imprimáltatást, sőt a korrektorságot is vállalja Bél Wespzémi és kedves hazája iránti szeretetének bizonyítékaként. Ugyanakkor kéri Wespzémitől annak *Bábakönyvét*, hogy Lipszében 20 évvel megjelentetése után ismertesse azt; a levél utóiratában pedig pénzelőleget a nyomdász számára.

A debreceni Református Kollégium Levéltárában őrzött, Wespzémi által használt *Succinta*-kézirat feljegyzéseiből már értesülünk erről a lépésről, a Bél Károly Andrásához eljuttatott kézirat alapszövege, valamint a később elküldött kiegészítések (ha sokszor csak feljegyzés formájában is) megtalálhatók e kötetben. „Lipsiam Vienna exmissum est Manuscriptum Biographicum 16. Febr. an. 1772. testantur Litterae Bruzianae.”¹⁵⁸

1772. január 28-án küldte el Wespzémi az első kiegészítést *Supplementa ad Biographiam Medicorum Hungariae et Transilvaniae partim addenda, partim corrigenda prout Tabella haec monstrabit* címmel. A kiegészítés tartal-

158. Bruz László ebben az időben a bécsi egyetemen folytatott orvosi tanulmányokat. 1775-ben doktorált.

mazza a címlaptervezetet. Március 7-én második kiegészítését adta postára. Bél 21-én válaszolt. Már ekkor bedolgozta az utóbbi kiegészítést, az elsőt viszont még nem kapta meg. Ez késlelteti a mű kiadását, amelynek a kézírata Bécsből már rég megérkezett. Ha megkapja majd az első kiegészítést, gyorsan ki fogja adni, nagy oktáv alakban. A Wespriemi által kért előszó megírását szívesen vállalja. A végére index csatolását javasolja (azokról, akiket a mű megemlíti), s ha Wespriemi jóváhagyja, akkor elkészítteti ezt. Mihelyst megérkezik a szerző által ígért 100 rajnai forint, azt a nyomdász serkentésére fordítja.

Április 7-én Wespriemi ismét elküldte az első kiegészítés szövegét. Vida Tivadar az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött egyik kiegészítés-példány eredetije alapján ismertette is ezt.¹⁵⁹ Összevetéséhez azonban nem a kézíratos alapszöveget, hanem a megjelent, Bél által már kiegészített és javított nyomtatványt használta. A kézirat alapszövege alapján a Vida által kimutatottnál több kiegészítés is megállapítható, például új művek kerültek a nyomtatványba.

Közben április elsején írt levelében jelezte Bél, hogy megkapta Wespriemi első kiegészítését. Bár sok a munkája, mégis sajátkezűleg fogja bedolgozni a kéziratba, mielőtt azt a nyomdásznak átadja.

Wespriemi január 28-án kelt levele szerint 400 példányt rendel, 300-at nyomó-, 100-at írópapíron. Bél megerősíti, hogy ő maga korigálja a nyomtatványt, s a legjobb lipcsei nyomdával, Breitkopf-fal nyomtatott. Kéri újra a 100 forint küldését, a nyomdász is kért — írja Bél. 1772. december 25-én kapta meg Wespriemi Bél december 12-én írt levelét. A megjelenés késlekedéséről az alábbiakat olvashatjuk: legfőbb ok a supplementumok érkezése, amelyek bedolgozását sem a nyomdászra, sem másra nem bízhatja. „Alighogy befejeztem ezt az unalmas és hálátlan munkát, megint jött a kiegészítés, a harmadik” (Wespriemi ezt május 5-én adta fel), s kezdhetette előlről az egészet. Aztán jött a június 9-én elküldött „Supplementum 4tum, ultimum omnium”), de Bélnek már nagyon sok a napi foglalatossága. A további kiegészítések elküldésének időpontjai: 1772. szept. 1. — az ötödik, okt. 10. — a hatodik, nov. 17. — a hetedik. Bél ezekről nem tett említést leveleiben. A 150 forintot azonban visszaigazolja, át is akarta adni a nyomdásznak, de közben megbetegedett. Most már meggyógyult és eljuttatta a nyomdászhoz a kéziratot, amely szép lipcsei típusal jelenik meg. Jövő húsvéti vásárkor eljuttatja a szerzőhöz a példányokat, ha az megírja, kinek kell átadnia azokat.

1773-ból nem ismerünk levelet, valószínű nem is írt Bél. Wespriemi feljegyzései szerint augusztus 24-én érdeklődött Bélnél. 1774 elején Christian August Clodiusnál és Breitkopf nyomdásznál is tudakozódik, levelükhöz mellékelve a Bélnek szóló írást is. Clodius február 22-én írt válaszlevelében közli, hogy Bél „vivit et valet”. Hosszú hallgatásának oka sok munkája

159. Vida Tivadar: *Ismeretlen Wespriemi-kézirat az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban.* = *Magyar Könyvszemle*, 1977. 53–58. A kézirat jelzete: Batthány-gyűjtemény, Cat. X. Hist. Tit. VII. a. 19. — Vida azon feltevését, hogy a kézirat Bél Károly Andrástól kerülhetett Pozsonyba, nem tartjuk valószínűnek. Inkább a fent említett, elkallódott kiegészítéspéldányról lehet szó.

és az újabb kiegészítésekkel való bajlódása. Közben nem feledkezett meg a *Centuriáról*, s néhány nap múlva ő is ír. Március 20-án a nyomdász is válaszolt. Ő csak Weszprémi leveléből értesült arról, hogy az Béhez küldte kéziratát, hogy azt nála nyomtassa ki, s 150 forintot is küldött a nyomtatás meggyorsítására. Bár Bélel jó viszonyban van, erről még eddig nem tett az említést neki. Ő úgy gondolja, hogy a kéziratot Bé más nyomdászra bízta. Legjobbnek az látszik, hogy a legközelebbi vásárkor egy bécsi könyvkereskedő megkérdezi Bétl a mű nyomtatásáról, s az tájékoztatná a szerzőt az igazi tényállásról. Clodius is fog írni, kér téged, legyél óvatos — fejezi be levelét.

1774. március elsején, hosszú kihagyás után ismét írt Bé. Sértődött hangon mondja el, hogy betegeskedett s a sok kiegészítéssel bajlódott. Nehezményezi, hogy Weszprémi Clodiushoz írt, s nem bízik benne. Úgy határozott, hogy a jövő vásárkor a debreceni kereskedőknek odaadja a kéziratot (schedas — mert szóló lapokról van szó!) s azok eljuttatják oda, ahová Weszprémi akarja. „A 150 forintot is, amelyről azt gondoltad, hogy elvertem, átadom neked. Amit kézírásommal találsz benne, azt mind szívesen átadom a feledésnek, mert megvallom, tisztességes ember számára a gyanú is súlyos.” Ám a következő, 1774. július 16-án kelt levél már az első nyomtatott ívet kíséri. Hogy közben mi történt, Weszprémi gyanúja valóságnak megfelelő-e, vagy Bé már korábban is a Sommer-nyomdával tárgyalt, ahol végülis megjelent a mű, nem tudjuk. Mindenesetre Weszprémi az előszóban is olvashatja, mennyire tetszik Bének a munka. Augusztus 6-án és 10-én is 3—3 ívet (B—D, E—G) indít útnak.¹⁶⁰ Meg is jegyzi magyarul 10-én írt levelében: „Rest-é még 's lusta a Lipsiai Professor? nem hiszem!” A késedelmet szép kivittel egyenlíti ki. Reméli, hogy azok is tetszenek a szerzőnek, amelyeket ő adott hozzá. „Emberséges ember vagyok, úgy tanítottja a' szegény Attyám, et omnis virtutis mater, Experimentia.” Augusztus 17-én a következő három ívhez mellékeli levelét, s azt írja, hogy két hét múlva az egész mű elhagyja a sajtót; ismét kérdezi, hová küldje a példányokat. 31-én a 11—12. íveket adja fel, s jelzi, hogy egy héten belül megkapja Weszprémi a 13.-at is, amely a címet és az előszót tartalmazza. Kéri, jelezze, hogy megérkeztek-e küldeményei, mert semmi választ

160. Az F íven, Köleséri *Vetus et Nova Daciájánál* megemlíti Weszprémi, hogy azt Bé atyja (Bé Mátyás) *Adparatusába* beledolgozta, s megjegyzi: „Jam Belianae Bibliothecae possessores enixe rogantur, facient, bono publico consulturi, nos quoque latitantis huius thesauri participes.” Bé rögtön megnézte kéziratát, amelyeket, mikor 1744-ben Pozsonyba látogatott, atyja adott neki. Nagyon megörült, mikor megtalálta Sommersberg Daciáját, a szerzőnek atyjához küldött eredeti levelével együtt, aki abban Kölesérit egy szóval sem említi, azt mondja, hogy az az ő műve. Levelének hátlapjára atyja ráírta a választ. Ezen a kézíraton kívül birtokolja pl. Fasching nevű jezsuita Daciáját is. „Egy Asztal igaz Tokai borért, copiales istius Daciae ad Te dabo”, a debreceni kereskedők a húsvéti vásárkor el is vihetnék. A levél utóiratában az alábbi tudatja Bé Weszprémivel: Bé Mátyás sajátkezűleg javított *Prodromus antiquae et novae Hungariae* példánya, amely különösen Sáros megyére tartalmaz kiegészítéseket, szintén birtokában van. Sok elfoglaltsága miatt ennek új kiadására nem gondolhat, „tehát hogy halálom után el ne vesszen ez a munka, elhatároztam, hogy eladom”. 36 magyar forintért ajánlja a debreceni szenátusnak, vagy más magyarországi vevőnek.

nem kapott még.¹⁶¹ Pedig várja már gondosságának dicséretét vagy gondatlanságának kifogásolását.

1775. január 22-én megjelent az előszót tartalmazó ív, már előbb, mint Weszprémi hibajegyzékét Bél megkapta. Ezért az a bevezető egy részét hagyta el, hogy helyet adjon az errata-nak. „A következő héten, amint meghagytad, Bécsbe, Grefferhez küldünk 150 példányt, a többi házamban őrzöm, hogy, ha netán az előzőkkel valami baj történne, épségben maradjanak.” Az előszót kísérő levélben jelzi azt is, hogy a 150 forintból megmaradt összeget a debreceni kereskedőktől visszaküldi húsvéti vásárkor.

Február 18-án arról számol be, hogy 200 példány (150 nyomó-, 50 írópapíron) már házában van, s addig ott-tartja, míg visszajelzést nem kap a másik 200 példány megérkezéséről. Egyúttal küldi a lipcsei újságban megjelent recenziót. Március 15-én, mivel nem kapott választ, megismétli a példányokról írtakat s ebből a levélből egyértelműen kiderül, hogy Lipcsében Bél ismertette a *Succintát*.¹⁶² (Az ismertetést előző levelében küldte el.) Kérdésként felveti, hogy talán azért nem ír Weszprémi, mert nem tetszik neki az előszó.

cc) *A bécsi változatról*

Az orvoséletrajzok első kötetébe, miként láttuk, Bél Károly András több Weszprémi által hozzá küldött kiegészítést dolgozott be 1772—1774 között. De néhányat — főleg újonnan megjelent művek adatait — önállóan is hozzáadott egy-egy helyen. A bevezetőben szép szavakkal méltatja a művet, a szerzőt, s annak módszerét. A kötet végén Weszprémi újabb száz orvos életrajzát ígéri „ex adversariis”. Kiadatlan művei közt már 1768-ban említette a második száz meglétét. Ugyancsak szerepel a második, sőt a harmadik centuria meglétének említése Baldingernél. Mindezekből Módis László arra következtetett, hogy a második kötet anyaggyűjtése és nagyjában való elrendezése is megtörtént 1769-re.¹⁶³ Az első kötet végén közölt névjegyzék és a második kötetben megjelent életrajzok azonban olyan nagy eltérést mutatnak, amelynek alapján e felfogást tarthatatlannak tartjuk.

A kiterjedt levelezés következtében újabb és újabb adatok álltak Weszprémi rendelkezésére, ám 1774 tavaszáig csak az első kötet kiegészítésével foglalkozott, semmi adatot sem találtunk arra, ami a következő kötet végleges összeállítására utalna. 1774 márciusában — a fentebb már

161. A debreceni *Succinta... I.* kézirat 199. lapján található feljegyzések szerint Weszprémi az alábbi időpontokban küldte el az egyes íveket: júl. 9. „exmisi Göttingam Memoriae medicorum Hung. ad D. Jo. Baty plagulas 1. et 2.” (Báti János 1775-ben Utrechtben nyert orvosdoktori oklevelet. Előtte Leidenben és Göttingában tanult.) — Jul. 16. 3—4. ívek; júl. 23. 5—6. ívek; aug. 2. 7. ív; aug. 9. 8. ív; a kilencedik ív esetében már nem szerepel a dátum. Nem világos előttünk a Bél és a Weszprémi által jelzett időpontok összefüggése.

162. Bél nem az *Acta Eruditorum*-ban, hanem a szintén általa szerkesztett *Leipziger gelehrte Zeitung*-ban jelentetett meg ismertetést a műről.

163. L. a 147. sz. jegyzetet.

ismertetett okok miatt — Bél sértődötten közölte, hogy visszaküldi az első kötet kéziratát. Valószínű, hogy Bél e levelének a hatására írt Wespzémi előszót az első kötet elé ezen év júliusában. Ennek végén mindenkit kér, hogy munkájához nyújtsanak segítséget, küldjék el munkáikat. Mivel közben Baldingernél megjelent az ő életrajza,¹⁶⁴ a most tervezett kiadásból azt is kihagyta volna. Ekkor készítette el Wernher György életrajzának kiegészítését a Pannoniae luctus verseivel, a kötet végére pedig saját életrajza helyére Zoltán Józsefét illesztette.

Az első centuria kiadásváltozatairól az alábbiakat sikerült megtudnunk: a Bél által elküldött 200 példányból Wespzémi 1775 október végéig körülbelül 50 példány szétküldését jegyezte fel.¹⁶⁵ De már 1775 nyarán ismételt levélben ígérte meg neki a bécsi Trattner nyomdász, hogy a második centúriát kiadja, s a lipcei kiadást is pótlásokkal együtt, mert a csak 300(!) példányban nyomtatott mű a barátok közt is hamar szétosztható.¹⁶⁶ Összel újra sürgeti Trattner,¹⁶⁷ aki a második száz nyomtatásakor a még 1774. július 14-én keletkezett előszót, Wespzémi Mária Teréziától 1767-ben kapott értmét, továbbá az utolsó ívet, azaz a 99. tétel kiegészítését és az új századik tételt, továbbá a mű végére helyezett kiegészítéseket meg is jelentette. Ma kétféle alapváltozat létezik: a teljes egészében lipcei és az új előszóval és utolsó ívvel ellátott, tehát részben bécsi.¹⁶⁸ Egyes bécsi kiadásokban megmaradt Bél Károly András előszava, sőt olyan is akad, hogy a lipcei alappéldányba került bele a Mária Terézia által adományozott érem metszete.¹⁶⁹

1778. augusztus 12-én Czirbesznek, 22-én Praynak írta nagyjából azonos szöveggel szerzőnk az első és második centuria egybekötött példányát kísérő levelében: „Praefationem Belianam et ultimam articulum expunxi, et cur hoc ita fecerim, me quoque tacente facile divinare poteris.” A kutatók e mondat titokzatosságát Bél előszavának a kivágására vonatkoztatják.¹⁷⁰ Bél Wespzémihez írt leveleinek ismeretében véleményünk szerint nem erről

164. L. a 87. sz. jegyzetet.

165. Debrecen, Református Kollégium Levéltára, *Succinta*-kézirat, 203. l.

166. Wespzémi Czirbeszhez írt leveléből (1775. aug. 8.)

167. Wespzémi Prayhoz írt leveléből (1775. nov. 25.)

168. A kiadási változatokról l. Durzsa Sándor: *Wespzémi István levelei Pray György-höz.* = *Magyar Könyvszemle*, 1957, 166–170. és V[értesi] S[ándor]: *Függelék. A Succinta... kétnyelvű kiadásának első kötetében.* Bp. 1960. 423–425.

169. A debreceni Egyetemi Könyvtár 759.053. jelzetű példányába Márton István az alábbi bejegyzést írta (1784 körül): „Pro Memoria ad p. 210. Experientissimus Dominus, hujus Centuriae Biographiae Auctor, Staphanus Wespzémi, ultimam hujusce plagulam Typis Viennensibus iterato submisit, ita tamen ut Historiam vitae suae, quam in Editione Lipsiensi elegantissime depinxit, ex illa abesse voluerit, defectum istum Egregiarum observatoionum, et Supplementi, a pag. 202. ad 217, accessione resarsurus. Cum itaque unius Exempli, ex iis quae Lipsise prodierunt, copiam habuissem, non potui non, ex eo, vitae Auctoris Doctissimi, delineationem succintam huc transscribere: eo magis quod idem Experientissimus Dominus Auctor omnia ferme Exempla Lipsiensia, paucissimis exceptis (propriis quippe sumptibus expressa) ad se advehi curaverit, eaque memorata jam particula mutilaverit; ut adeo Editionis integre Lipsiensis procurandae spes nulla relicta videatur.” A bejegyzést közli Ember Ernő a 87. számú jegyzetben említett cikkének 77. lapján.

170. L. a 168. számú jegyzetet.

lehet szó. Talán csak arról inkább, hogy a két meglevő előszó közül kellett Weszpréminek választania. Valószínű nem a korábbi sértődöttség miatt döntött sajátja mellett. Durzsa feltevése, hogy Bél és Weszprémi kapcsolatának megromlása azért következett be, mert a Bél szerkesztésében megjelent *Acta Eruditorum* nem ismertette az első centuriát, miként fentebb már láttuk, nem helytálló.¹⁷¹ A Czirbesznek és Praynak küldött levélben véleményünk szerint nem kell titokzatosságot keresnünk. Több fennmaradt példányban is szerepel mindkét előszó. Az utolsó életrajzot pedig Baldinger közben — a kézirat Lipcsébe küldése után — megkapott műve tette feleslegessé. Egyébként Czirbesz pl. kapott példányt a lipcsei változathoz is.

Weszprémi 1779. június 8-án válaszolt Bélnek azon levelére, melyben az azt a gyanúját írta le, hogy szerzőnk vagy a nyomdászra, vagy órá, aki a korrigálást végezte és az előszót írta, neheztel. A második centuriáról nem kapott egy sort sem, hogy azt ismertesse. De a kötetet hiába kereste a Lipcsében működő húsz könyvkereskedőnél is. Weszprémi levele azonban megnyugtatta, hisz a harmadik kötet kiadásának lipcsei lehetőségeiről érdeklődik. Sőt Bél a Societas Jablonoviana tagjai közé is fölvetette Weszprémit,¹⁷² aki 1781-ben művének második és harmadik részét (azaz a második centuriát) elküldte neki.

c) További adatgyűjtés és az orvoséletrajzok újabb kötetei

aa) Adatgyűjtés

Az alábbiakban nem időrendben, hanem levelezőpartnerek szerint folytatjuk az orvoséletrajzokkal kapcsolatos vizsgálódásainkat. Eltekintünk a mások által már ismertetett Prayhoz és Cornideshez írt levelek, továbbá az általunk másutt közölt Perliczi-levelek ismertetésétől. Az újabb kötetek megjelenésére vonatkozó kevés adatot azonban kiemeljük a levelekből, s a fejezet végére helyezzük.

Czirbesz Jónás Andrással a már korábban megkezdett levelezés 1787-ig tartott. Czirbesz az egész Felvidéken (in provincia montana) gyűjti az adatokat, Weszprémi gyakran konkrét kérdésekkel is fordul hozzá. 1770-ben Sailer Károly Vilmosról,¹⁷³ 1774-ben Spielenberger Sámuelről.¹⁷⁴ Szíves figyelmébe ajánlja Czirbesz Weszpréminek a Debrecenbe magyar nyelvet tanulni menő Samuel Lindemann iglói kereskedő fiát. 1775-ben arról számol be, hogy Hambach Sámuelről nemcsak annak életrajzát, hanem az atya, Hambach Jánosét is meg tudta szerezni, sőt utóbbinak kiadatlan kéziratait is végigtanulmányoztatta. Egy levélben van Swieten báró 1758-ban biztatta Hambachot, hogy *Lommius redivivus* c. orvosi gyakor-

171. L. a 162. számú jegyzetet.

172. Bél leveléből úgy tűnik, hogy Weszprémi tagsági fölveteléből ő, mint a társaság elnöke, hiúsági kérdést is csinált. A felvételi diplomát l. *Succinta*... IV. 497—498. l.

173. *Succinta*... II. 182.

174. A küldött adatot (1622-ben megjelent disertatio) Weszprémi a *Succinta*... III. kiegészítései között jelentette meg. 457. l.

latát leíró művét adja ki. Ha ezt, vagy más levelet a Hambach Jánoshoz írtak közül Weszprémi ki akarná adni, küld majd másolatot.¹⁷⁵ Ebben az évben szerez értesülést az első száz megjelenéséről Czirbesz. „Tibi vero... Vir magne et Generose semper obstricti manebunt cives nostri” — írja, s kéri a példányt. Augusztus 8-án Weszprémi megköszöni a kapott Wirth-életrajzot,¹⁷⁶ s küldi a kért példányt. Még ebben az évben újabb adatokat küld Hambach Jánosról, Drauth Sámuelről,¹⁷⁷ Albrich Jánosról,¹⁷⁸ Galeotto Martioról.¹⁷⁹ Weszprémi azt kéri, hogy Hambach elődjének, Spielenbergnek a leomlott iglói toronyban talált „szózat”-át küldje el neki. 1776-ban meg is kapta.¹⁸⁰ Általában Ab Hortis Sámuel levelét is mellékelte Weszprémi Czirbeszhez írt leveléhez.¹⁸¹ Küldött *Bábakönyvből*, hogy Czirbesz ismeresse azt az *Anzeigen*ben. Mert még sehol sem ismertették. Buchholtzról,¹⁸² Bachmegyeiről¹⁸³ és a Wipacherekről¹⁸⁴ érkeztek ebben az időben az adatok Iglóról Debrecenbe. A *Bábakönyv* ismertetését Czirbesz megígérte, ám közben megszűnt az *Anzeigen*.¹⁸⁵ Augusztusban Weszprémi a második centuria első részének sorrendjét tudatta Czirbeszszel. Az utóbbi viszont azt tanácsolta, hogy Weszprémi írjon Johannes Daniel Andreas Janozkinak, aki a lengyel írókról megjelentetett első kötete után a másodikon dolgozik.¹⁸⁶ Az életrajzgyűjtemény első kötetét Czirbesz el is küldte Weszpréminek. 1778-ban Weszprémi fia, atyja tudta nélkül, Kazzay Sámuel buzdítására levélben fordult Czirbeszhez numizmatikai ügyekben. Maga Weszprémi „seviori tuae censurae” juttatta Iglóra orvoséletrajzainak első és második kötetét. Egy másik példányt azért küldött Czirbesznek, hogy küldje el Varsóba, hogy „addet id forte petitioni nostrae aliquod momentum”. Ugyanis Christian Steinensis 1545-ben Krakkóban megjelent művének¹⁸⁷ a másolatát kérte szerzőnk Janozkitól. Weszprémi fia, Imre, eközben Késmárkra ment német nyelvet, Czirbeszé pedig (Petrus Willhelmus) Debrecenbe magyart tanulni. Varsóból a kért másolat végül Czirbesz sürgetésére megérkezett. 1779-ben Pécsi Lukács *Ransanus*-kiadását¹⁸⁸ és Fröhlich Dávid által össze-

175. Vö. *Succinta*... II. 79. 1.

176. Vö. *Succinta* II. 207. 1.

177. Vö. *Succinta*... IV. 62., 149. 1.

178. *Succinta*... II. 6. 1.

179. Uo. 61. 1.

180. Vö. *Succinta*... III. 457. 1.

181. A levelezésnek ez a fajtája a korban szokásosnak mondható. Ab Hortis Sámuel (1729–1792) a szepességi Szombathelyen volt 1761-től evangélikus lelkész. A bécsi *Anzeigen*ben főleg genealógiai cikkeket írt.

182. Buchholtz Györgyről l. *Succinta*... II. 35–49. 1.

183. Bachmegyei István Pálról uo. 19–22. 1.

184. Wipacher Dávidról uo. 204–206. 1.

185. Az *Anzeigen* 1771–1776 között kéthetenként jelent meg Bécsben, Tersztyánszky Dániel szerkesztésében.

186. Janozki, Johannes Daniel Andreas: *Ianociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*. Vol. I. Varsaviae et Lipsiae 1776. A második kötet 1779-ben jelent meg.

187. RMK III 364.

188. RMNy 444. *Ransanus* tévedéseit Gottfried Schwartz igazította helyre (*Recensio critica Epitomes rerum Hungaricarum auctore Petro Ransano*. Lemgoviae 1774.)

állított kalendárium-példányokat¹⁸⁹ kapott Wespzprémi Iglóából. 1781-ben Perliczi János Dániel könyvtárának sorsáról,¹⁹⁰ Madai haláláról tudatta szerzőnket. A következő, utolsó levél 1787-ben kelt. Wespzprémi ekkor a Janozki művének második kötetét kérte, s értesítette barátját, hogy a harmadik centuria — azaz a negyedik kötet — is sajtó alatt van.

Horányi Elek 1769-ben Velencéből¹⁹¹ fordult Wespzprémihez, akinek tervéről „néhány hónapja” Bod Péter *Magyar Athenásából* értesült. Leveleiben azt kéri, hogy szerzőnk küldje el neki azon orvosok jegyzékét, akik Czvittingernél és Bodnál nem szerepelnek, vagy ott hiányosak, esetleg téves adatokat tartalmaznak. Horányi 1773-ban Bél Károly Andrásnál akarta megjelentetni biográfiai gyűjteményét, de az nem vállalta, ezért Halléba küldte az öt kötetre tervezett mű első kötetét.¹⁹² A kötet életrajzainak leírási módját is közölte Wespzprémivel, akitől kölcsönkérte Baldinger életrajzi művét. Az orvoséletrajzok első száza tetszett Horányinak, a második száz névjegyzékével kapcsolatban azonban kifogásai vannak. Abaris, Anacharsis és egyéb szittya orvosok elhagyását javasolja, s a „de Dacia” nevéük esetében óvatosságot ajánl.

Tuba Sándornak¹⁹³ 1769 decemberében kb. 40 könyvet kellett volna elküldenie Pozsonyból Debrecenbe. Ő maga jobbnak tartaná, ha Wespzprémi megírná, mit kell kiírnia belőle, „miről és mi felől, és én excerptáljam s küldjem el. De mivel az énnékem nagy erdő volna, s különben is oly versatus abba a dologba nem vagyok . . . s oly sok könyveket mind felhánynom és olvasnom rövid idő alatt nem is lehetne, elhiszem az Úr is jobban szeretne a maga, mint a más szemével élni azon könyvek olvasásában”, jobb volna kicsinyesként küldeni. Kolosvári Zsigmond¹⁹⁴ Nagyenyeden vásárolt 1770-ben könyveket Wespzprémi számára, annak megbízása szerint.

Marcus Gyurikovich Servinsky 1769 tavaszán Debrecenben két „illír” orvosdoktor életrajzának elküldését ígérte meg, 1771 tavaszán Újvidékről küldött levelében részletes leírást adott Joannes Apostolovics és Gabriel Milloradovics életéről.¹⁹⁵

1775-ben Paecken Keresztély írt ismét Pétervárról, újabb adatokat küldvén önmagáról és Gyöngyössi Pálról. Blahó Vincétől, a magyar ferences provincia historikusától a Szent Jóbról való mise szövegéről („ad curandum morbum Gallicum”) tudakozódott.¹⁹⁶ A szöveget Dobai Székely Sámuel

189. A Fröhlich Dávid által összeállított kalendáriumot Magyarországon és külföldön is nyomtatták. (Vö. RMK II 2448., ill. az RMK III-ban több tucat kiadással.)

190. L. a 52. számú jegyzetet.

191. A következő évben Velencében meg is jelentette Horányi írói lexikonának tervezetét *Prodromus Hungariae Literatae* címmel.

192. Végül a szóban forgó *Memoria Hungarorum* . . . kötetei 1775 és 1777 között Bécsben és Pozsonyban jelentek meg.

193. Neve Szinnyeinel nem szerepel.

194. Kolosvári Zsigmond Szinnyeinel nem szerepel. Nem azonos Kolosvári K. Zsigmonddal.

195. Wespzprémi egyikről sem írt a *Succinta* . . . köteteiben, de nevüket a kötetek végén található névjegyzékekben szerepelteti.

196. Valószínű, hogy először Kazzay Sámuel kérdezte meg Blahót, így kerülhettek annak Kazzayhoz írt levelei is Wespzprémi leveleskönyvébe.

már 1764-ben kiírta egy esztergomi missáléból Kazzay Sámuel részére.¹⁹⁷ Ugyanerre a kérdésre válaszol Koppi Károly¹⁹⁸ is Kolozsvárról.

Katona István 1775—1776-ban Bachmegyei István Pálról küldött adatokat, Kerchliech Ádám Baltazár¹⁹⁹ pedig Zágrárból középkori dolgokban válaszolt Weszprémi kérdéseire. Schönvisner István 1781-ben járt Debrecenben, hogy Kazzay Sámuel könyvtárának megvételéről tárgyaljon.²⁰⁰ Még ebben az évben két levelet küldött Weszpréminek. Hatvani István *Thermae Varadienses* című művének²⁰¹ berlini recenziójának a szövegét tartalmazza az egyik, Kazzay megvigasztalását kéri a másik levélben.²⁰²

Wagner Károly²⁰³ Szebenből írta főleg középkori adatokat tartalmazó leveleit. Torkos József egyik Sopronból írt levelét Weszprémi szószerint közölte.²⁰⁴ Sopronban annakidején együtt tanultak Hajnóczy Dánielnél, akinek emlékét Weszprémi többször is magasztalja műveiben. Plenk József Jakab önéletrajzát is úgy közölte, ahogy Torkos elküldte neki.²⁰⁵ Dobolyi István leveleire Weszprémi könyveinek bejegyzéseiben hivatkozik, közülük egyet sem ismerünk.²⁰⁶

Pray György és Cornides Dániel eddig nem ismert leveleit csak röviden érintjük.²⁰⁷ Weszprémi 15 db Prayhoz írt 1775—1780 közti levele maradt fenn. Most előkerült Pray kilenc válaszlevele. Főleg a kérdezett középkori orvosdoktorokról közölnek adatokat. De ő hívta fel Weszprémi figyelmét a *Pannoniae luctura* is, annak sajátkezűleg lemásolt szövegét 1777-ben elküldte Debrecenbe.²⁰⁸ 1780-ban pedig a Mária Terézia halálára írt verseit küldte. Pray egyébként — egy Cornideshez írt levelének tanúsága szerint — Weszprémi „prudens dubium”-ait sokra tartotta.²⁰⁹ A Cornidessel folytatott levelezés is újabb darabokkal egészült ki. Weszprémi 1775 és 1779 közt írt nyolc és Cornides 1784-ben és 1786-ban írt két levelével. E levelezés is főleg középkori adatokkal kapcsolatos. Közben Weszprémi külföldi levelezőpartnerei (Baldiger, Büttinghausen) is rendszeresen küldték a Weszprémit érdeklő adatokat.

197. Dobai leírása is a Weszprémihez írt levelek közt található. (OSZK Quart. Lat. 1980/II. ff. 35—37.)
198. Koppi Károly (1744—1801) piarista tanár 1780—1783 között Kolozsvárott tanította a történelmet.
199. Kerchliech Ádám Baltazár (1715—1778) kanonok, a horvátországi történetírás jeles képviselője.
200. A vásárlást II. József császár nem hagyta jóvá. Vö. a 106. számú jegyzetben említett cikk, 422. l.
201. Viennae 1777.
202. Ti. a vásárlás meghiúsulása miatt.
203. Wagner Károly (1732—1790) egyetemi könyvtárőr 1784-ben történt nyugalmazása után Kiszebenben élt.
204. *Succinta*... III. 463. Torkos József műveinek felsorolását is változtatás nélkül közölte szerzőnk. Uo. 414. l.
205. *Succinta*... IV. 469.
206. Vö. pl. Debrecen, Református Kollégium Könyvtára, Q 1486/1, 10, 12.
207. Az ismertekről I. Durzsa i. m. és Sükösd i. m. 61—66. l.
208. Az első száz bécsi változatában már közöl belőle Weszprémi (203, 207, 212—213. l.).
209. Evangélikus Országos Levéltár, Arch. Gen. eccl. V. 36/2. f. 128. (1779. márc. 3.)

bb) A kiadásokról

Weszprémi orvoséletrajzainak második száza két kötetben, 1778-ban és 1781-ben, a harmadik százból pedig az első húsz cikkely 1787-ben jelent meg a bécsi Trattner János Tamásnál.

Az első száz megjelentetésével (1774) egyidejűek első adataink a második kötet kiadásával kapcsolatban. 1775. augusztus 8-án már azt írta Weszprémi Czirbeszhez, hogy Trattner ismételten sürgette, hogy minél előbb küldje a kéziratot hozzá. November 25-én ugyanezt írta Cornidesnek: „Urget typographus, ut primae huic Centuriae supplementa adjiciam, et alteram, quae mihi in manibus est, elaborandam quantocius submittam.” 1776 elején újra mindkettőjüktől sürgősen kéri az adatokat, mert rövid időn belül elküldi a kéziratot a nyomdáznak. A második kötet előszava 1776 augusztus 3-án kelt, augusztus 12-én értesítette Czirbeszt, hogy küldi Bécsbe a kéziratot, Störck bárónak ajánlva azt.

Anton Störck, aki ebben az időben Bécs legbefolyásosabb orvosa, november 19-én válaszolt Weszpréminek. Tetszik neki a mű, a neki való dedikálást — illően szerénykedve — örömmel fogadta. 1777. szeptember 5-én Weszprémi — Czirbeszhez írt levelének tanúsága szerint — a nyomdától már négy ívet megkapott. Úgy látszik, a nyomtatás aztán megakadt, a korrektor távolléte miatt. December 6-án Pray Györgyöt értesítette erről.²¹⁰ Az utolsó ív 1778 április végén érkezett meg hozzá. Augusztus 12-én Czirbesznek már a kész példányt küldi.

A harmadik és negyedik kötet kiadási menetéről nincsenek adataink. Az azonban mindenképpen érdekes, s számunkra megmagyarázhatatlan, hogy a harmadik kötetet ismét Lipcsében akarta szerzőnk kinyomtattatni. Bél Károly András meg is ígérte, hogy ír bevezetést, korrigál, kétszer is, s mindent megtesz, amit Weszprémi kér tőle. De a kiadás költségét egy kiadó sem fogja Lipcsében vállalni. Ugyanis az első száz minden példányát elküldte Weszpréminek, a második kötetből pedig egy darab se érkezett Lipcsébe Bécsből. Ki venne meg egy csonka harmadik kötetet? Tanácsosabb, ha ismét Weszprémi viseli a költségeket. A nyomtatás Bécsben drágább, mint Lipcsében, ahol az első száz (100 példány író-, 300 pedig nyomópapíron) alig került 150 forintba. „Pro mea opera, si eam aliquid valere putas, mittes, ut olim, ad me *egy Asztal Tokai bort*, quo Te beneficio, quod adhuc gratus agnosco, et roborasti valetudinem meam, et annis vitae meae annos aliquot addidisti.”

A harmadik és negyedik kötetet is Störck bárónak ajánlotta Weszprémi. Van Swieten 1772-ben meghalt, a választás nyilvánvalóan tudatosan esett éppen órá, aki udvari tanácsos, a bécsi orvoskar elnöke és az osztrák ház valamennyi tartománya fölötti főorvos. Személye és az előszók hangneme jó bizonyítéka Weszpréminek a kormánypolitikához fűződő kapcsolatához, amely most is egyértelmű, a felvilágosodott abszolutizmust támogató.

210. Durzsa i. m. 168. l.

d) Értékelés

Weszprémit e műve alapján orvostörténetírásunk atyjaként emlegetjük. Az első kötet még szigorúan orvoséletrajzokat tartalmazó, a továbbiakban azonban a téma egyre inkább kiszélesedik. Eleinte még az orvostörténet területén maradván telik meg egyre több lap az egyedi életrajzokat szét-feszítő adatokkal, aztán mind gyakrabban egyéb területekről is ír, néha már nem is lapalji jegyzetben. Természetes, feszíti a címben megadott kereteket az a tény is, hogy sok orvos tevékenysége nem pusztán az orvosi területre korlátozódott.

Kétségtelen, hogy elsősorban a sok megőrzött bio- és bibliográfiai adat a kötetek legfőbb érdeme. Ebből a szempontból méltatták legtöbbet szerzőnket az eddigi szakirodalomban. Most inkább azt vizsgáljuk meg, milyen alkalmakból érezte szükségét Weszprémi annak, illetve mikor kényszeríti anyaga, hogy orvostörténetének „Boerner-i módszerén” változtasson.

Ha a kitérőket csoportosítjuk, jobban láthatóvá válik, hogy az anyag feszítette szét a keretet, és nem Weszprémi alkotó, összefogó képességének lanyhulásáról van szó. Nem érdektelen pl. bizonyos szempontok szerint együttlátni az orvosokat. Így pl. a Mohács előttieket, királyonként felsorolva;²¹¹ a Mátyás király korabelieket²¹² majd magyar nyelvben is kiadja. Vagy külön tárgyalni a papi és az orvosi foglalkozás viszonyának történelmi alakulását,²¹³ a babona és az alkémia mibenlétét ismertetni és szólni ellene.²¹⁴ De elemzi a magyarországi orvosi viszonyokat,²¹⁵ felsorolja a megírás időpontjában hivatalban levő magyarországi és erdélyi orvosok nevét, fizetésükkel együtt.²¹⁶ Vagy a múltba tekintve a soproni és a pozsonyi orvosokat.²¹⁷ Mivel orvosaink szakképzettségüket külföldön szerezték meg, nem érdektelen az egyes nyugati egyetemeken tanultaknak (gyakran kiemelve az orvoslással foglalkozókat) névjegyzékét olvasni. Ilyen jegyzéket közöl Weszprémi az alábbi egyetemeken tanult magyar orvosdoktorokról: Wittenberg,²¹⁸ Franeker,²¹⁹ Leyden,²²⁰ Utrecht,²²¹ Jéna,²²² Bázél,²²³ Halle,²²⁴ Göttinga,²²⁵ Altorf,²²⁶ Heildelberg.²²⁷ Külön felsorolás és elemzés tájékoztat bennünket a járványokról,²²⁸ a magyar betegségről (azaz a csömörről),²²⁹

211. *Succinata*... II. 64–65. l.

212. Uo. 60–63. l.

213. Uo. 179–182. l.

214. Uo. 46–47. l. és *Succinta*... III. 354–366. l. stb.

215. *Succinta*... III. 316–319. l.

216. *Succinta*... IV. 268–270, 131–132, 463–464. l.

217. *Succinta*... II. 183, 199–201. l.

218. *Succinta*... III. 92–95. l.

219. Uo. 285–286.

220. *Succinta*... IV. 132–137. l.

221. Uo. 137–143. l.

222. Zo. 155–158. l.

223. Uo. 158–159. l.

224. Uo. 160–166. l.

225. Uo. 166. l.

226. Uo. 167. l.

227. Uo. 464–469. l.

228. Pl. *Succinta*... III. 12–17. l.

229. *Succinta*... II. 168–170. l.

gyógyvizeinkről.²³⁰ Együtt láthatjuk azon tudósainknak a nevét is, akiket különféle természettudományokkal foglalkozó tudományos társaságok tagjai közé választottak.²³¹

A kötetek együttes és teljes ismeretében nem érezzük idegennek e történeti munkától az alábbi részeket sem: Gyakran előkerül a magyarországi iskolázás kérdése. Négy magyarországi híres kollégium (Debrecen, Sárospatak, Gyulafehérvár, Kolozsvár) volt és jelen tanárainak névjegyzéke²³² és a debreceni lelkészek felsorolása a kezdetektől a megírás idejéig²³³ mintegy egyensúlyozza a külföldi városokban tanultak névjegyzékeit, s természetesen tartjuk, hogy Debrecenben a protestáns Wespzprémi éppen e helyeket választotta. Gyakran előkerül a magyar tudós társaság kérdése. Buzdít a más területeken való munkálkodásokra is. Ám a nem megfelelő színvonalú kezdeményezéseket bírálja. Így pl. az 1754. évi budai Janus Pannoniuskiadást.²³⁵ Egy jó Bethlen Farkas-kiadás érdekében felhívja a figyelmet Bethlen történeti művének kéziratossá és félbemaradt nyomtatott példányára.²³⁶

Fontos — Wespzprémi további pályája szempontjából is —, hogy sokszor kitér a magyar nyelv dicséretére. Ismertette nyelvemlékeinket,²³⁷ bibliafordításainkat.²³⁸ A latin nyelvű mű ezeknél a részekenél gyakran és sokat idéz magyarul. Ha egy-egy jó stílusú botanikával foglalkozó kötetre akadt, mutatoul mindig közölt belőle. Pl. Pécsi Lukács *Füveskönyvéből*,²³⁹ vagy Melius *Herbariumából*.²⁴⁰ Vizaknai Beretz Györgytől idéz egy hexameterekben írt magyar nyelvű elégiát,²⁴¹ amely az emberi testet behálózó főverőérről szól. Az is kiviláglik e szép költeményből, írja Wespzprémi, hogy a magyar nyelv az orvostudomány művelésére mennyire alkalmas. Ezt különben, egyebek közt legékesebben Köleséri Sámuelnek az erdélyi kalendáriumokban 1723 és 1730 között az emberi test betegségeiről megjelent írásai bizonyítják.²⁴² Másutt is dicséri a magyar költői nyelvet, különösen azt a tulajdonságát emeli ki, hogy az európai költészet nagyjainak művei fordításban is legyere hűen visszaadhatók.²⁴³

A negyedik (legterjedelmesebb) kötetbe a kitérők miatt mindössze húsz cikkely fért bele. Az ismertetett orvosok száma azonban ennél jóval nagyobb. A laza szerkesztésnek több külső jele is akad. A kötetben pl. 70 lapot

230. Pl. *Succinta*... II. 78—82. l.

231. *Succinta*... IV. 58—65. l.

232. Debrecen: *Succinta*... II. 85—87. — Sárospatak: *Succinta*... III. 286—288. — Gyulafehérvár: uo. 288—289. — Kolozsvár: *Succinta*... IV. 375—378. l.

233. *Succinta*... IV. 362—366. l.

234. Pl. *Succinta*... I. 2, 46. l.

235. *Succinta*... II. 157. l.

236. *Succinta*... III. 152—153. l.

237. Uo. 189—199. l.

238. *Succinta*... IV. 30—40. l.

239. *Succinta*... II. 174—176. RMNy 670. Pétsi *Füveskönyvét* ajánlja a magyar lányok neveléséhez Fénelon helyett.

240. *Succinta* I. 107—108. l. RMNy 413.

241. *Succinta*... II. 28. l.

242. Uo. 28—32. l.

243. *Succinta*... IV. 254—257. l.

tesznek ki a numizmatikai részek.²⁴⁴ A laza kapcsolásokra néhány példa: Olaszországi orvosról beszél a cikkelyben, s már nem is lap alatt, hanem a főszövegben folytatva felemlíti (önálló „cikkelyben” leírja) a többi olasz földről hazánkba került orvostudományos életét és működését, számszerint még 12-t. Sőt a cikkely még ezzel sem ér véget, újabb áttéréssel az orvosi működés és a kánonjog történeti viszonyát tárgyalja.²⁴⁵ Vagy a következő cikkelyben Apáti Miklósnál említi, hogy az a Tótfalusi-féle bibliák ügyében tevékenykedett. Ezzel aztán át is tér a bibliafordítások tárgyalására.²⁴⁶

A százakba sorolástól itt már messze eltávolodott szerzőnk. Úgy gondoljuk, nem további adatok hiánya miatt nem jelentetett újabb kötet(ek)et Weszprémi, hanem a folytatás lehetetlenülése miatt. Mivel pedig a nem orvostörténeti anyaga közt nagyon sok érdekes és fontos történeti adat is akadt, s a bécsi udvar németesítési politikája ellen fellépő nemesi (és talán polgári) mozgalom áramába is belekerült, fontosabbnak érezte, hogy búvárlásait a csak magyar nyelven olvasó közönséggel is megismertesse. Erről számolunk be a következő fejezetünkben.

4. „A valóság egész világosságra hozattassék.”

Öregkori virágzás

Weszprémi kezében egyre több olyan adat gyűlt össze, amely nem volt kapcsolatban az orvostörténettel. Ezek egy részét — miként előző fejezetünkben láttuk — becsempészte a *Succinta* . . . köteteibe, közülük azonban többet önállóan is megjelentetett. Az *Allergnädigst Privilegirte Anzeigenben* cikk jelent meg tőle a magyarországi szőlőtőkéken növekedett aranyról.²⁴⁷ Weszprémi angliai tartózkodása során megvizgáltak egy ilyen növényi eredetű „aranyat”, természetesen negatív eredménnyel. A vizsgálat lefolyásának leírását elküldte a folyóiratnak, mely azt *Antwort auf das an die Gesellschaft eingeschichte Schreiben, wider die Existenz des vegetabilischen Goldes in Ungarn* címmel közölte 1773-ban.²⁴⁸ A következő évben ugyancsak az *Anzeigenben* jelentetett meg cikket Mátyás-kori orvosainkról.²⁴⁹ A folyóiratban a *Succinta* első kötetét Ózirbesz Jónás András méltatta, közben a szerzőről is írván.²⁵⁰

Ugyancsak német nyelven jelent meg az *Ungarisches Magazin*ban a magyar nyelvű bibliafordításokról az orvoséletrajzokban latinul megírt rész *Von Ungrischen Uibersetzungen der heiligen Schrift* címmel.²⁵¹

Közben azonban Magyarországon nagyon fontos politikai események

244. Vö. Tóth András: *A numizmatikus Weszprémi István*. = *Orvosi Hetilap*, 1973, 34. sz. 2055—2058. l.

245. *Succinta* . . . IV. 1—15. l.

246. Apáti Miklósról és a debreceni lelkészekről fennmaradt adatgyűjtése is. (OSZK, Föl. Lat. 3176.)

247. 1772, 358—360, 366—368. l.

248. 1773, 78—80. l.

249. 1774, 89—91. l.

250. 1775, 265—268. l.

251. III. Bd. Pressburg 1783. 491—501. l.

történetek. II. József türelmi rendeletét a protestáns Weszprémi nyilván tetszéssel fogadta, s jozefinista felfogását még erősítette is. De a császár, akit különben már diákkorában egy aranykort idéző verssel ünnepelt, németesítő politikája elleni tiltakozás sodrába belekerült ő is. A nemzeti lét védelme érdekében, a nemesség által vezetett nemzeti mozgalom összetartó erejévé vált ugyanis a magyar nyelv kiművelésének a vágya. II. József halála után rövid időre politikai egységbe került e patrióta nemesi mozgalom a polgári jozefinusok törekvéseivel. Az 1790–1791. évi országgyűlés utáni egy-két éves mozgalmi egység fontos Weszprémi István megértése szempontjából. A magyar nyelv ügye már korábban is gyakran foglalkoztatta, sőt pl. központi megbízás, biztatás hatására fordította magyarra Crantz *Bábkönyvét*. De míg e művét azon felvilágosító irodalom termékei közé sorolhatjuk, melynek fontosságára orvostörténeti művében is sokszor kitér, az új események egyenesen kedveztek ama törekvésének, hogy a magyar múlt emlékeiről honi nyelven írhasson. Sőt a legaktuálisabb politikai kérdésekhez kapcsolódott pl. a koronáról szóló cikksorozatában.

1790. június 15. és 1792. február 28-a között egy öt folytatásból álló sorozatot írt és jelentetett meg *A Magyar Szent Koronáról* címmel. Az első szakasz megcsonkítva a *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* 1791. június 25-én, teljes szövegében pedig a következő hónapban a bécsi *Magyar Kurir*-ban jelent meg. Érdekes, hogy a második szakasz (Weszprémi 1791. február 16-án keltezte Debrecenben) Pesten megjelent németül és latinul is a *Der Neue Kurir aus Ungarn*-ban, ill. az *Ephemerides Budenses*-ben. E cikksorozattal kapcsolatban sikerült néhány levelet találnunk. Az egyik az *Ephemerides Budenses* szerkesztőjéhez, Spielenberg Pálhoz íródott 1791. március 26-án, kizárólag a közlés ügyében.²⁵² Pétzeli József Komáromból ugyanezen év augusztus 7-én keltezett levelében szintén említi Weszprémi cikkét (valószínű a harmadik szakaszt): „Vettem nem különben a Korona eredetéről írt bölts elmélkedéseit is a tekintetes úrnak, s már fel is küldöttem a bécsi censurára, melynek engedelmé nélkül semmit sem lehet kinyomtatattnom. Mihelyt lejő a Gyűjteménynek VI. negyedjében örömmel béiktatom.” Sőt Weszprémi 1792-ben a kassai Magyar Museumnak is elküldte a *Tudósítás a legrégibb Magyar Grammatikáról* című cikkét.²⁵³ Az alábbi sorokat mellékelte hozzá; utóiratként: „Drága jóakaró Uraim! Ha a Magyar Museumnak Első kötetjéből még maradt volna meg kezeitek között edgy exemplum, mind a négy részével edgyütt, igen kedvesen venném, ha számomra meg küldenétek előlfordulandó valamely bizonyos alkalmatosság által, az árrát bizonyosan megküldeném. W. I.” Ugyancsak elküldte Kassára az öt szakaszból álló, magyar koronáról szóló értekezését, amelyet Batsányi szintén megjelentetett.²⁵⁴ A beküldött kézirat negyedik szakaszának végére az

252. Az *Ephemerides Budenses*-ben 1791. április 12-én jelent meg a második szakasz. Spielenberg Pál egyébként, bár kapcsolatba került a jakobinus írókkal, a korábbi szakirodalommal (pl. Sükösd i. m. 76. l.) ellentétben nem volt a jakobinus perben védőüggyvéd (Vö. Kókay György: *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Bp. 1979. 161. l.).

253. *Magyar Museum II.* 1792. 422–428. l.

254. Uo. 229–251. (I. és II. elmélkedés); 365–380. (III. elmélkedés); 429–451. (IV. és V. elmélkedés).

alábbi megjegyzést írta: „Még egy új Elmékedést küldött-bé hozzánk az érdemes Szerző; de a helynek szűk volta miatt ezúttal bé nem iktathatjuk, s kéntelenítettünk azt a következő Negyedre hagyni. Jegyz. a kiadóknak.” Az ötödik szakasz kéziratának végére (ezt Kassán 1792. december 18-án imprimálták) pedig ugyanó az alábbiakat jegyezte fel: „NB. Voluntas Domini Redactoris fiet, erga Recognitionem percepto Manuscripto. Joannes Batsányi Redactor.”²⁵⁵ Később még egy Toldalékot is fűzött Weszprémi e művéhez: „Ezt a Toldalékot nekünk eképpen beszélte nemrégiben házunknál ama tudós Kazinczy Ferencz Úr”, aki I. Ferenc koronázása után megvizsgálhatta a koronát.²⁵⁶

Weszprémi egyik veje Földi János,²⁵⁷ megfordult házában Kazinczy Ferenc, Csokonai, sőt valamiféle politikai összejövetelekre is járhatott (vagy talán éppen nála tartották). Az 1790–1791. évi országgyűlés bizottságot küldött ki egy nevelésügyi tervezet kidolgozására. A javaslat 1792 őszére készült el. E javaslatot valószínű több helyen is megvitatták. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában két megjegyzéssel ellátott alapszöveg található. Az egyik példányra Hajnóczy József kezeírásával,²⁵⁸ a másikra Weszprémiével kerültek megjegyzések.²⁵⁹ Összehasonlításukból az derül ki, hogy Hajnóczy 47 megjegyzéséből 15 hiányzik Weszpréminél,²⁶⁰ a többi esetben csak kevés — főleg mondatszerkezeti — különbség akad. A szakirodalom álláspontja — hogy Weszprémi lemásolta Hajnóczy megjegyzéseit²⁶¹ — ezek alapján nem meggyőzőek számunkra, a kérdést újra és alaposabban meg kellene vizsgálni. A magunk részéről lehetségesnek tartjuk, hogy egy debreceni összejövetelel keletkeztek a megjegyzések, ahol Hajnóczy is és Weszprémi is rögzítette a megbeszélés „eredményét”. Talán éppen Weszprémi lakásán, s Reviczky József megbízására tárgyalták az ügyet. Ne felejtjük el: a politikai helyzet ekkor lehetővé tette, hogy a nemesi elégedetlenkedők és a polgári radikálisok együtt kezdeményezzenek. Azt látszik bizonyítani a Weszprémi kezeírásával fennmaradt szöveg, hogy ekkor ő sem zárkózott el a jakobinus eszméktől. Hogy azokat mennyire tette magáévá, arról egyelőre nem rendelkezünk adatokkal. A Sükösd

255. Az eredeti kéziratok: OSZK, Quart. Hung. 1245. ff. 22–23. Tudóstás a legrégebb magyar grammatikáról. ff. 24–28. A magyar koronáról, IV. és V. szakasz. Mindössze ennyit találtunk a Sükösd által említett (i. m. 76. l.), Batsányival való levelezés”-ből, amely tehát a kassai *Magyar Museum*hoz beküldött kéziratokat kísérő sorok, s nem kifejezetten Batsányinak szóltak. Tulajdonképpen azt sem tudjuk, hogy sikerült-e Weszpréminek a folyóirat első kötetét megkapnia. Batsányi kéziratára írt megjegyzései kis változtatással meg is jelentek (*Magyar Museum*, II. 1792. 380. l.).

256. Weszprémi István: *Magyarországi öt különös elmékedések*. Pozsony 1795. 65. l.

257. Földi János (1755–1801) orvos és költő, a debreceni fűvészkör megindítója.

258. OSZK, Fol. Lat. 3675. ff. 1–11. Magyar fordítással együtt kiadta Benda Kálmán: *Hajnóczy széljegyzetei egy nevelésügyi törvény tervezetre*. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. 272–278. l.

259. OSZK, Fol. Lat. 340.

260. A 258. számon levő jegyzetben említett kiadás alábbi sorszámú tételei: 6, 7, 12, 23, 24, 28, 32, 33, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46.

261. Sükösd i. m. 78. l. — De nem képzelhető el a fordítottja sem, ti., hogy Weszprémi a megjegyzések szerzője, hasonló okok miatt.

és Kótay által bizonygatott azonosulást azonban túlzásnak tartjuk,²⁶² s semmiképpen sem „ifjúkorra diadalmas eszméihez” való visszatérésről van szó, mert mint láttuk, ifjúkorában sem vallotta pl. a lélek halandóságát. S mikor a Habsburg udvart támogatta, nem a zsiros kálvinizmus tartotta vissza a megismert ateizmustól.²⁶³ Talán kerülnek elő még új adatok, s a megjegyzések alapos elemzése, az elhagyott tételek figyelembevétele segítenek a kérdés tisztázásában.

Kételyeinket fokozza, hogy Weszprémi újabb műveiben semmi új politikai színt sem találunk. Később, a jakobinus perek idején, tudomásunk szerint fel sem merült, hogy ő is részt vett a szervezkedésben. A Habsburg udvarhoz való hűségét látszik bizonyítani az 1794 elején *Némely régi Magyar Királyoknak ritka pénzeikről* írt értekezésének néhány olyan mondata, ahol, II. Rákóczi Ferencet — a korábbiakhoz hasonlóan — ekkor is „ama nevezetes zenebonáskodó erdélyi fejedelem”-nek nevezi.²⁶⁴

A *Magyar királyné Vizéről* 1792 őszén írt tanulmányának²⁶⁵ latinra fordított változata alapján a göttingai Királyi Tudós Társaság 1793-ban tagjai közé választotta.

Az 1780-as évek végén kezdődött levelezése Miller Jakab Ferdinándal.²⁶⁶ Miller látta el ebben az időben Nagyváradon a cenzori feladatokat. Mint az illetékes püspökségekhez, ide tartozott Debrecen is.²⁶⁷ Levelezésük 1793-ig csak kölcsönös adat- és könyvkérési ügyeket tartalmaz, ezután Weszprémi levelei rendszerint egy-egy kéziratot kísérnek Millerhez, mint cenzorhoz. Először a *Némely Magyar királyoknak ritka pénzeikről* szóló értekezést látta el jóváhagyásával Miller. A *Magyarországi öt különös elmélekedések* címen megjelentetett kötetbe eredetileg Weszprémi csak négy elmélekedést (a koronáról, a magyar királyné vizéről, a legrégebb magyar grammatikáról és a ritka pénzekről szólót) tervezett megjelentetni. Erre utal az is, hogy a kinyomtatott kötet előszavában még az öt helyett ki is nyomtatták a négy szót, s Weszprémi kézírásával több példányban is hatra van kijavítva. A hatodik elmélekedést (amely toldalékként szerepel a kötetben) 1795. június 8-án küldte Nagyváradra cenzúrára. Közben úgy látszik megjelent a Magyarországi öt különös elmélekedések. Bár az általunk látott példányok mindegyikében megvan a *Toldalék, avagy 6. elmélekedés, a magyarországi régi orvosdoktorokról* c. rész is, az előtte levő ív utolsó levele üres, s ez egyértelműen bizonyítja, hogy a nyomda utólag kapta meg a *Toldalék* kéziratát. Néhány példány címlapján Weszprémi az öt szót hatra javította, s az öt elmélekedés után a címlapra is odaírta a hatodiknak a címét. A *Toldalék* egyik lapalji jegyzetében ismét felvetette a magyar tudós társaság tervét s egy könyveket recenzáló folyóirat szükségességét.²⁶⁸

262. Sükösd i. m. 77–81. l. és Kótay i. m. LVII–LVIII. l.

263. Sükösd i. m. 82. l.

264. Weszprémi I.: *Magyarországi öt ...* 114. l. A mű cenzúrázott kézírata az OSZK-ban: Fol. Hung. 914.

265. Uo. a 2. elmélekedés.

266. Miller ekkor a nagyváradi akadémián tanár, 1782 óta királyi könyvvizsgáló is.

267. A kor cenzúratörténete még kidolgozatlan.

268. Weszprémi I.: *Magyarországi öt ...* 150–152. l.

1795-ben még egy kéziratot is küldött Millerhez: *Elmélkedés magyar országi némelly régi királyoknak Innepi Végzésekről* címmel. „Íme ismét egy írást terjesztek az Úrnak eleibe, méltóztassék ezt is több foglalatossági között megolvasni, és hogyha az illető mértéket meg talállya ütni, kezeirásával és szokott pecsétjével megerősíteni ne terheltelessék. Az eféle Írásoknak fő tzélja egyedül csupán az, hogy az eddig homályban levő Hazánk történetei a tisztességes vizsgálódások 's vetélkedések által kiöröltetvén, a valóság egész világosságra hozattassék.” A cikket nem imprimálta Miller, Wespzrémi utolsó hozzá írt leveléből legalábbis ez derül ki. „Ímé a haza küldött Elmélkedést az Úrnak parantsolatya szerint ismét vissza küldöttem a végre, hogy az abban elő fordul dolgok aránt méltóztassék hát az Úr ígérete szerént a maga ellenkező Jegyzéseit feltenni, és osztán velem közleni; mert ugyan is egész kötelességgel arra kérem bizodalommal az Urat barátságosan, hogy a megnevezett Felső Helyre sem az Írást, sem az arra teendő tudós Jegyzéseket el ne küldgye, míg nem mind a kettőt egyszer 's mind az Úr vissza hozzám kezemhez nem fogja szolgáltatni: mert bizonyos okokra nézve szeretném az Úrnak előadandó Jegyzéseit előre megolvasni, hogy azok szerént tudhatnám magamat osztán mire meghatározni leendő elküldtetése aránt.” A mű nem jelent meg, kéziratát sem találtuk. Valószínű e sikertelen kísérlet állította meg Wespzrémit újabb elmélkedések megírásában.

Még egy alapos tanulmányt írt szerzőnk a *Pannoniae luctus*²⁶⁹ új kiadásához. A kötetre Pray György hívta fel figyelmét, orovostörténeti kötetekben is gyakran idézte. 1798-ban Bécsben Albertinél, 1799-ben pedig Pozsonyban Wébernél is megjelent. Wespzrémi mindkét helyre elküldhette, erre utal az, hogy az egyébként azonos szövegű és tartalmas bevezetőt a bécsi kiadás szerint 1797. augusztus 15-én, a pozsonyiét pedig 1798. január 20-án kelezte Debrecenben. Hogy még élete végén is mennyire törődött azzal, hogy melyik nyomda adja ki művét, és milyen költséget szán a nyomtatásra, Báthori Gábor pesti lekésshez, a későbbi superintendenshez 1798. április 27-én kelt leveléből értesülünk:

„Tekintetes nagy jóakaró Uram!

Hozzám botsátott válaszolo betses Leveléből úgy értettem, hogy volnának a Budai typographusnak alkalmas Görög Betűji, bízván Tiszt. Uramnak hűségéhez ím'e a' nyomtatás alá valo Kézírásomat a' Pannoniae Luctust a' Bétsi és N. Váradi Approbatiojával²⁷⁰ edgyütt elküldöttem olly véggel és feltétellel, hogy ha' a' Könyvnyomtato mester kinyomtatását magára vállallya, tehát én ő nékie praenumeralni fogok két pár Cs. Aranyokat olly czállal, hogy énnékem küldgyön annyi kinyomtatott exemplarokat, a' mennyire meghatározásképpen az ő Generositássá fogja őtet vezérelni, a' többi exemplarokat a' maga hasznára fordíthattya. A' Posonyi typog-

269. RMK III. 356.

270. Valószínű, hogy ekkor már nem Miller a cenzor Nagyváradon, ezért nem található a Millerhez írt levelek közt a kézirattal kapcsolatos Wespzrémi-levél.

raphus örömet kinyomtatná ezen feltétellel, de nem bízhatom hozzá, mert magának nintsenek elgendő szép Görög characterjei, azon kívül kételkedem is, hogy lenne nekie alkalmas correctora. Én pedig magamat és Írásomat hűségébe ajánlom

Tiszt. joakaro Uramnak
Debreczenben 27. Apr. 1798.

köteles, joakaro szolgálja
Weszprémi István MDr.”

Mint már fentebb említettük, végül mégsem Budán, hanem Bécsben, majd Pozsonyban jelent meg a mű. A pozsonyi kiadás Weszprémi előszaván kívül, az után, még egy „előszót” is tartalmaz. Ezt Weszprémi jó barátja, Domokos Lajos 1798. december 12-én keltezte. Tulajdonképpen a bécsi kiadás recenziójaként keletkezett, benne egyebek közt így dicséri szerzőnket: „Mesterség volt kinyomozni, mitsoda emberek voltak azon Verseknék írói? és azoknak életekrül annyit össze szedegetni. Megmenteni őket a’ felejtésig-tül, és rajtok kívül több akkori Magyar Poetákat is előszámálni, sőt még a régi Typographiákat is Laistromba szedni, hasznos és méltán becsülendő dolog. Az ilyenekkel lehet a’ Historia Litterariát azok előtt is esmeretessé tenni, a’ kik tsak Magyarul tudnak.” A pozsonyi kiadás ezen kívül más többletet is tartalmaz a bécsi kiadáshoz képest. Például Weszprémi több versét és a negyven évvel korábban már nyomtatásban is megjelent *Az egészségnek fenntartására és a hosszú életnek megnyerésére tartozó szükséges regulák-at*,²⁷¹ egyéb epigrammákat és egy Weszprémi-élettrajzot. A kiadás variánsairól, kuruc érzelmű epigramma bekerüléséről, illetve kihagyásáról Trencsényi Waldapfel Imre írt.²⁷² A kötet összeállítója Földi János vagy inkább Domokos Lajos lehetett.

Életének utolsó évéből még egy levéllel rendelkezünk. Juhász István gyulai prédikátor köszöni meg benne a kapott *Magyarországi öt különös elmélkedéseket*, s arról is értesülünk, hogy Weszprémi Charles de Bonnet *Contemplation de la Nature* c. művét ajánlja kiadásra Takács Józsefnek.²⁷³

A 76. évében járó tudós a halálra készülve — szép búcsúverse szerint — egyedül Krisztusba helyezte reménységét:

Jam jam fata vocant, ceu Cygnus concino carmen
Ad vada Totzónis funeris ipse mei.
W — pr — i Medicus moriar, Medicina valetio,
Tu solus mihi fer Christe Redemptor opem.²⁷⁴

271. *A kiseded gyermekeknek nevelésekről...* c. művéhez csatolva: Kolozsvár 1760.

272. Könyvtörténeti adat a XVIII. század Rákóczi-kultuszához. *Magyar Könyvszemle*, 1946, 104—105. l.

273. Péteri Takács József (1767—1821) ebben az időben a Festetics-családnál házinevelő. 1797—1798-ban Festetics Lászlóval beutazta Magyarországot és Erdélyt. Valószínű, hogy az 1798-ban létesített Magyar Minerva kiadóvállalattal kapcsolatban írta ajánlatát Weszprémi. Vö. Kostyál i. m. (38. sz. jegyzet).

274. *Pannoniae luctus*. Pozsony 1799. 52. l.

III. BEFEJEZÉS

1. Weszprémi könyvtárának sorsa

Weszprémi István értékes könyvtárát 1808. június 26-án kótyavetyélték el a debreceni református kollégiumban 302 forintért.²⁷⁵ Azóta mindössze egy rövid közlemény foglalkozott vele,²⁷⁶ holott a viszonylag kevés, 667 tételt felsoroló jegyzék is érdemes volna a feldolgozásra. Ha a kötetekben található bejegyzéseket áttanulmányoznánk (s ez még a folyóiratok esetében sem tűnik reménytelen vállalkozásnak), bizonyára újabb adatokat találunk Weszprémnek nemcsak orvostörténeti munkamódszeréhez, hanem a 18. század irányzataihoz való viszonyához is.²⁷⁷

2. Zárszó

Munkánk során arra törekedtünk, hogy Weszprémi Istvánnak a felvilágosodáshoz való viszonyát tisztázzuk, s a tudós kortársak segítségével végzett történetírói módszeréről az eddigieknél teljesebb képet adjunk. Úgy érez-

275. Az 1807. július 17-én és a következő napokban felvett leltár szerint (Debrecen, Megyei Levéltár, IV. A. 1011/k. 148/1809.). A leltárkészítés Bottlik Mihály megbízásából történt. A jegyzék a *Succinta*... első kötetéből még 11 + 13 példányt említ Weszprémi könyvei között.

A debreceni *Succinta*... kézirat bejegyzései szerint (p. 203.) 1775. október végig az alábbi személyeknek küldött példányt Weszprémi:

„Bétsben — Störckio 2; Jaquni(?), Kollario, Crantzio

Sopronba — Jo. Deccard, Jos. Torkos

Poson — Klement, J. Torkos, Klein

Eperjes — Székely, Krübel, Ab Hortis

Kolosvár — Sam. Pataki, Collegium; it. Collegio Nagyenyedi et M. Vásárhely;

it. ibidem st. Matyus et qui haec deportavit St. Intze nunc in Vizakna Pastor

Tevely — Jac. Torkos et Portitor St. Nagy

Tigurin. — Joan. Gesner

d. 8. Aug. 1775.

— Iglóviam Andr. Jonae Czirbesz, Samueli Hambach, Paullo Tiszta, Liedem.

— Leutschoviam Jo. Weiss et Felső Sajó: Joanni Gotthard privato ibidem Pastori Martino Lautsek

— Rima-Breznoviam Martino Klanitza

— Apátfalván Danieli Perlitz

d. 25. Jul. Ladislao Bruz data exemplaria 9 ut daret: Bruckentalio, Ajtaio

19. Aug. Danieli Cornides et Rev. Alexio Horányi

30. Jul. Gabrieli Pázmándio, Fabrio et Liedemannio juniori

26. Aug. Mart. Artzt, Rectori Cibiniensi 1 Exempl. Sam. Kazay apothecario

12. Oct. Lad. Spielenbergio Tothfalvan pro Iglo

30. Oct. Samueli Dombi Miskoltzium.”

276. Diósadi Elekes György: *Weszprémi István könyvtára*. = *Magyar Könyvszemle*, 1942, 305–307.

277. Géresi Kálmán: *Sinai Miklós gyűjteményéről* c. cikkében (*Magyar Protestáns Iskolai Figyelmező VIII.*, Debrecen 1877, 118–123.) azt írja, hogy Weszprémi könyvtára legnagyobb részben a debreceni Református Kollégium Könyvtárába jutott, kéziratait pedig Nagy Gábor vásárolta meg. Az általunk használt kéziratok többsége is Nagy Gábor gyűjteményéből került az OSZK-ba, amely 1851–1864 között a Széchényi Lajos-féle alap terhére évenként vásárolt a gyűjteményből (Berlász Jenő szíves közlése). Az általunk átnézett nyomtatvány-kötetek felsorolását l. a 142. sz. jegyzetben.

zük, sikerült „a valóság világhosszra juttatásához” hozzájárulnunk, s Weszprémi személyére ezek alapján nem a megalkuvás, „a debreceni homokban mindenképpen pusztulásra ítéltetett”-ség a jellemző, hanem a magaterületén, orvosként és történészként is, a nagyot alkotás, a lelkiismeretesen dolgozás.

DIE WELT DER UNGARISCHEN WISSENSCHAFTLER
IM 18. JAHRHUNDERT. II.
ISTVÁN WESZPRÉMI UND SEIN ÄRZTEGESCHICHTLICHES WERK
(1723—1799)

L. SZELESTEI-NAGY

István Weszprémi (1723—1799) „Vater der ungarischen Ärztegeschichtsschreibung” ist einer der hervorragenden Vertreter der Wiener zentralen aufgeklärten Volkswohlfahrtspolitik in Ungarn. Nach seinen Studien im Ausland wird er 1757 Arzt der Stadt Debrecen. Mit Unterstützung von Gerard van Swieten liess er sein Werk über die Kindererziehung erscheinen, und ebenfalls seinen Rat folgend übersetzte und gab er das erste ungarischsprachige Buch für Hebammen heraus. Die Königin und Kaiser Josef II. wurden auch aufmerksam auf seine heilende und aufklärende Tätigkeit und sogar Anerkennung wurde ihm zuteile.

Ab Ende der 1760-er Jahre hat er dann seine Zeit und sein Geld für die Pflege des ärztlichen Zweiges der historia literaria gespendet und liess sein wichtigstes Werk *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* (1774—1784) erscheinen. Der vorliegende Aufsatz bietet hauptsächlich aus dem Briefwechsel des Materialsammelns und der Herausgabe dieses Werkes neue und oft unerwartete Angaben. Weszprémi liess auch die in seine Hände geratenen nicht ärztegeschichtlichen Angaben nicht ausser Acht; er baute diese in die Bände der Biographia ein. Am Ende seines Lebens (als die adelig-nationale Bewegung die Förderung der ungarischen Sprache als wichtiges Ziel betrachtete), liess er diese auch in ungarischer Sprache in Zeitschriften und sogar selbständig erscheinen.